

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Katedra pomocných věd historických a archivního studia

Bakalářská práce

Zuzana Macháčková

**Humor a satira v „Humoristických listech“ od roku 1858 do vzniku
Československé republiky**

Humor and satire in the „Humor Sheets“ between years 1858 - 1918

Praha 2024

Vedoucí práce: PhDr. Klára Woitschová, Ph.D.

Poděkování

Ráda bych zde poděkovala vedoucí mé bakalářské práce PhDr. Kláře Woitschové, Ph.D. za cenné rady a připomínky a také děkuji PhDr. Miladě Sekyrkové, CSc., která mě inspirovala k napsání bakalářské práce na toto téma.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 10.7.2024

.....

Zuzana Macháčková

Abstrakt

V bakalářské práci „Humor a satira v Humoristických listech od roku 1858 do vzniku Československé republiky“ se v teoretické části zabývám vznikem, charakteristikou a dějinami karikatury, která se stala předpokladem pro vznik humoristických časopisů v polovině 19. století. „Humoristické listy“ byly vydávány od roku 1858 Josefem Richardem Vilímkem starším s přestávkami až do roku 1941 a v kontextu vydávání českých humoristických a satirických periodik tvořily tehdy ojedinělý titul.

V roce 1907 pak přenechal J. R. Vilímkem vydávání časopisu svému synovi J. R. Vilímkovi mladšímu. Dále se zaměřuji na autory, kteří do „Humoristických listů“ přispívali a také se často měnili. V praktické části práce se soustředím na tematicky zaměřená čísla některých ročníků, jako je např. v ročníku 51 číslo 48 nazvané „Z říše zvířat“, ve stejném ročníku číslo 49 věnované Národnímu divadlu k 25letému jubileu nebo v ročníku 55 číslo 28 jako číslo sokolské.

Klíčová slova: Humoristické listy, Humory, Josef Richard Vilímkem, Josef Lada, satira, karikatura, humor

Abstract

In the bachelor's thesis „Humor and satire in the Humor Sheets from 1858 to the establishment of the Czechoslovak Republic“ I deal with the origin, characteristics and history of caricature in the theoretical part. Satire became a prerequisite for the emergence of humorous magazines in the middle of the 19th century. „Humor Sheets“ were published from 1858 by J. R. Vilímek senior and were published intermittently until 1941. At that time, it was a unique title of Czech humorous and satirical periodicals. J. R. Vilímek left the publishing of the magazine to his son, J. R. Vilímek junior in 1907.

I focus on the authors who wrote contributions to „Humor Sheets“. In the practical part of the bachelor's thesis, I concentrate on specially focused issues of some years. For example year of the magazine 51, number 48 called „From the Animal Kingdom“ or number 49 dedicated to the National Theater for its 25th anniversary, or number 28 dedicated to the Sokol number from year of the magazine 55.

Keywords: Humor Sheets, Humor, Josef Richard Vilímek, Josef Lada, satire, caricature, humour

Obsah

1	Karikatura	10
1.1	Význam a funkce karikatury.....	10
1.2	Počátky karikatury	12
1.3	Česká karikatura	14
2	Josef Richard Vilímek a jeho nakladatelství.....	17
3	Humor.....	19
3.1	Druhy humoru	19
4	Humoristické listy	23
4.1	Časopis v prvních letech své existence	24
4.2	Boje s cenzurou.....	27
4.3	Manifest „Humoristických listů“ a 2. polovina 19. století	29
4.4	Témata humoru	30
5	Změny v časopisu po roce 1907	60
5.1	Josef Skružný.....	63
5.2	Václav Štech	64
5.3	Josef Lada.....	65
6	Monotematická čísla časopisu.....	70
6.1	Sokol	70
6.1.1	Číslo sokolské 28 ze dne 28. června 1912	71
6.2	Národní divadlo	79
6.2.1	Číslo 49 ze dne 27. 11. 1908.....	79
6.3	Číslo 48 nazvané Z říše zvířat	84
7	Situace po roce 1914.....	88
8	Závěr.....	90
9	Seznam použitých pramenů a literatury.....	91
9.1	Seznam pramenů.....	91
9.2	Seznam literatury.....	92
9.3	Internetové zdroje	92

Úvod

„Humoristické listy“ nebo také „Humory“ byly založeny Josefem Richardem Vilímkem starším a Josefem Svátkem, od roku 1859 je vedl již jen Josef Richard Vilímek, a to až do roku 1906, kdy jejich vydávání přenechal svému synovi.

„Humoristické listy“ vycházely s přestávkami od roku 1858 až do roku 1941 a v kontextu vydávání českých humoristických a satirických periodik tehdy tvořily ojedinělý titul. Na rozdíl od jiných časopisů, které vznikaly a zanikaly spolu s vývojem politické a společenské situace, tyto byly na poli humoru a satiry jakousi stálicí. Zpočátku časopis vycházel jen každý pátý týden, avšak již rok po jeho vzniku se z něj stal týdeník. Časopis nesl různé podnázvy: *Archiv českého rozmaru a vtípu*; *Ilustrovaný archiv rozmaru a vtípu*; *Politicko-satyrický týdeník*; *Obrázkový politicko-satyrický týdeník*.

Ve 2. polovině 19. století byly „Humory“ jedním z mála českých ilustrovaných časopisů; kromě karikatur otiskoval i cenné portréty osobností a ilustrace věnované soudobým událostem. Ve velké míře převažují karikatury osobní, od roku 1861 se časopis začal více přiklánět k politickým tématům.

„Humoristické listy“ se již od svého počátku těšily oblibě u české veřejnosti a např. v roce 1866 čítala jejich čtenářská obec na osm tisíc čtenářů. V roce 1864 vycházel časopis pouze v 1. čtvrtletí, poté bylo jeho vydávání zastaveno a místo něj vycházely časopisy „Bič“, „Blesk“ a „Rolničky“.

Po roce 1907, kdy časopis převzal syn zakladatele J. R. Vilímek mladší, došlo k jakési reformě časopisu, který opustil dosud jasnou stranickost a začal se snažit o větší politickou vyváženost. V tomto období také došlo k velkému nárůstu přispěvatelů. Kromě politických témat se začaly v časopise objevovat i otázky sociální, což činilo časopis přístupnějším pro širší čtenářskou obec.

„Humoristické listy“ vycházely na osmi stranách velkého formátu a svým rozměrem a rozsahem připomínaly spíše noviny než časopis. Součástí každého čísla byl rébus, který byl výtvarně zpracován. Čtenář měl možnost zaslat do redakce řešení spolu s ústřížkem kupónu a pokud měl štěstí, mohl obdržet knihu nebo předplatné „Humoristických listů“. V následujícím čísle pak bylo na konci uvedeno správné řešení rébusu a zveřejnění výherci. Od čísla 7 ročníku 13 z roku 1871 se začíná na stránkách časopisu objevovat zpočátku dvoustránková, poté třístránková a po roce 1907 až

šestistránková reklama. Jsou zde rozličné reklamy na mýdlo, koberce, záclony, žehlicí stroje, velocipedy, piana a pianina, piva, pivní tlakostroje, cikorku, nábytek, hotely nebo i obchodní školu Fr. Hlaváčka založenou v roce 1875. Všechny reklamy jsou velice hezky graficky zpracované.

J. R. Vilímek se na tomto místě snažil pochopitelně propagovat i díla, která byla vydávána v jeho nakladatelství. Objevují se zde upoutávky např. na cestopisné romány Karla Maye, spisy Jula Verna, M. Leblanca „Arsen Lupin proti Herlocku Sholmesovi“ (to není chyba), „Vojna a mír“ L. N. Tolstého, dílo Emila Zoly, Gastona Leroux, spisy Guy de Maupassanta.

Ve své práci se budu nejprve zabývat funkcí, dějinami a charakteristikou karikatury. Zmíním se i o druzích humoru a rozdílu mezi tzv. čistým humorem a satirou. 4. kapitola se vztahuje k prvním rokům existence časopisu, jeho boji s cenzurou, vydání Manifestu „Humoristických listů“ a tématům, která byla v časopise nejčastěji uveřejňována.

Dále se potom zaměřím na významné spolupracovníky „Humoristických listů“, jakými byli po roce 1907 např. Josef Lada, Josef Skružný a Václav Štech.

V praktické části bakalářské práce pak představím čísla „Humoristických listů“, která jsou zaměřena na významné události, jako číslo 28 ročníku 55 nazvané „Číslo sokolské“, vydané k výročí padesátiletého založení České obce sokolské a číslo 49 ročníku 51, které vyšlo k 25letému jubileu Národního divadla. Doplním je barevnými obrázky z časopisu.

1 Karikatura

1.1 Význam a funkce karikatury

Slovo karikatura je italského původu (*caricare*) a znamená přehánět či nadsazovat. Výtvarná i literární karikatura představují satirické zobrazení osoby nebo jevu. Vycházejí přitom z téhož principu. Záměrně zkreslí obraz jisté skutečnosti nebo podobu člověka, zveličí některé stránky, nadsadí je, aby vyvolaly komický dojem.¹

Karikatura dobrá a individuální je uměním, neboť nestačí k ní určitá dávka zlomyslnosti, ale vyžaduje i určité míry civilisace, duchovní kultury a jemných mravů. U všech velkých, opravdu uměleckých karikatur není konečným cílem ranit nebo zničit, ale pomáhat a očistit. Karikatura může se zdát krutou a nemilosrdnou a přece vzniká nejčastěji z citlivého srdce a mocného smyslu pro společnost. Ironie, satira, sarkasmus jsou tu pouze prostředky k vysokému duchovnímu úkolu.²

S pojmem karikatura se můžeme setkat již ve starověku, v němž tkví její kořeny. Již tehdy byla karikatura pojímána jako jakýsi protipól ideálu klasické krásy. Její další použití lze sledovat i ve středověkých řezbách a v období renesance např. v díle Tiziana, Leonarda aj., přičemž k jejímu rozšíření došlo především pomocí tiskařských strojů a zlepšením rozmnožovací technologie. Avšak teprve počátkem 18. století, kdy se kresby začaly přenášet na měděné desky a následně z nich tisknout, byla karikatura uznána jako umění.³

Již od 17. století můžeme rozlišit tři významy karikatury:

- 1.) nadsazení, přehánění
- 2.) napětí
- 3.) útok, zasažení

Nadsázka se týkala většinou zkreslení určitých vlastností, případě jejich vytržení z kontextu. Typické bylo rovněž přílišné zdůrazňování charakteristických rysů.

¹ KARPATSKÝ, Dušan. *Malý labyrint literatury*. 3., dopl. vyd. Klub mladých čtenářů (Albatros). Praha: Albatros, 2001. ISBN 80-00-00972-2, s. 266-267.

² ŠVEHLA, Jaroslav. *Česká karikatura v XIX. století*. Praha: Vladimír Žikeš, 1941, s. 9

³ PETEROVÁ, Martina. *Němci v české karikatuře: proměna obrazu Němců ve 20. století*. Přerov: Šárka, 2001. ISBN 80-901755-9-7, s. 10.

Zaměření se pouze na některé důležité jevy a opomenutí jevů vedlejších mělo v člověku vyvolat určité napětí a schopnost koncentrace.

Útok je považován za podstatný prvek karikatury, přičemž může být příznivý nebo agresivní, ukrytý nebo otevřený.

Výrazným znakem karikatury je její emocionální obsah. Karikatura se stávala živější, pokud byla spojena se satirou; neméně významné bylo i její spojení se sarkasmem a kousavým výsměchem. Orientovala se především na mentalitu příjemce, jeho city a předsudky, nikoli na jeho rozum.

Karikaturu můžeme zařadit do sféry komična, jež se vyznačuje kontrastem dvou vzdálených významových oblastí. Na rozdíl od jiných druhů umění způsobuje proměnu tradičních estetických konstant (např. ideálu krásy). Karikatura je svým způsobem výtvarné dílo, v němž nejdůležitější roli hraje jednoduchost, zjednodušení mnohosti, ekonomie užitých prostředků.⁴ Objevují se různé zvířecí nebo rostlinné motivy, šifry, znaky z oblasti obecných vztahů.

Karikatura se většinou skládá ze dvou částí: ikony, kterou tvoří samotný obrázek, a části slovní, zahrnující titul, vysvětlující nápisy umístěné na obrázku a podpis. Při výzkumu karikatury není prvořadým zájmem analýza obsahu (postavy, symboly), ale její smysl a význam. To je značně obtížné hlavně u starších karikatur, kde nastávají obtíže při hledání správné interpretace zachyceného problému.

Karikaturu je možné označit za jakýsi experiment, ve kterém jednotlivé čáry znamenají zachycení výrazných rysů; karikaturista může svým způsobem opustit pole zvyklostí a konvencí a vyjádřit se s naprostou uvolněností.

Karikaturista musel umět předpokládat u čtenáře znalost dění a prostředí jako podmínku k porozumění kresbě. Sám musel být velice dobře informován o jevech, které zobrazoval. Bylo třeba, aby všechno znázornil stručně, pohotově a přitom jednoduše. Jeho znaky a symboly musely být příjemci známé.

⁴ PETEROVÁ, Martina. *Němci v české karikatuře: proměna obrazu Němců ve 20. století*. Přerov: Šárka, 2001. ISBN 80-901755-9-7, s. 10-11

Při zkoumání karikatury nelze opomenout historický kontext. Karikatura bývá nejčastěji komentářem nějaké konkrétní události či reakcí na ni.⁵ Nezřídka se stává, že předvídá nebo varuje před určitým během událostí a plní tak funkci jakéhosi „proroctví“. Řadu informací můžeme z karikatury vyčíst i tehdy, pokud máme záznam o místě vzniku sdělení či údaje o příslušném satirickém listu (složení redakce, politický směr, rozsah svobody slova). Velmi obtížným úkolem je zjistit, proč a za jakým účelem karikatura vznikla. Vysvětlení samotného autora většinou chybí, proto je třeba poznat dobře klima dané epochy. Jiná je pozice karikaturisty svobodně vypovídajícího a jiná pozice karikaturisty podléhajícího censurním opatřením.⁶

1.2 Počátky karikatury

Stejně jako počátky jiných výtvarných prostředků byly i kořeny karikatury hledány v širším časovém rozpětí. Průkopnické jsou v tomto ohledu zejména práce Jamese Peller Malcolma, Thomase Wrighta a několikadílné studie Champfleuryho, vykládající dějiny karikatury od antiky až do autorovy současnosti. Tyto interpretace se vesměs opíraly o dobový názor, považující karikaturu za produkt „dětského věku“ umění a za část obecného dědictví všech kultur. Do karikatury se zahrnovaly např. primitivní bužkové nebo středověké fantazijní nestvůry. Byly z ní však brzo vyloučeny, jelikož jim chybí hanlivá tendence ke komickému, k humoru nebo satíře.

Pozdější texty o historii karikatury rozlišují mezi karikaturním zobrazením individuality a prací s obecnými typy, jaké nalezneme v antickém umění nebo v drolerích středověkých rukopisů.

Počátky dějin karikatury se hledají u Leonarda da Vinciho a jeho studií komických hlav. Zatímco Ernst Hans Gombrich s Ernstem Krisem je chápou spíše jako „umělcův experiment s různými formami ošklivosti a výrazu než individuální portréty“, v publikaci Kirka Varnedoea a Adama Gopnika jsou Leonardovy kresby do žánru karikatury zasazeny, neboť individuální rysy vykazují.⁷ Kdybychom však požadavek individuálního

⁵ PETEROVÁ, Martina. *Němci v české karikatuře: proměna obrazu Němců ve 20. století*. Přerov: Šárka, 2001. ISBN 80-901755-9-7, s.12.

⁶ PETEROVÁ, Martina. *Němci v české karikatuře: proměna obrazu Němců ve 20. století*. Přerov: Šárka, 2001. ISBN 80-901755-9-7, s. 12-13.

⁷ CHROBÁK, Ondřej a WINTER, Tomáš (ed.). *V okovech smíchu: karikatura a české umění 1900-1950*. Praha: Gallery, 2006. ISBN 80-86010-98-8, s. 8.

modelu brali u karikatury doslovně, jen stěží bychom do tohoto žánru zařadili kresby, které do něho běžně spadají. Předmětem karikatury se na jedné straně mohou stát neživé objekty, jakými jsou politické strany nebo výtvarné směry, na druhé straně se vyskytují karikatury pracující s obecnějšími typy, jako jsou měšťáci, chudáci, kapitalisté apod. Abychom tato díla vymezili vůči satirické kresbě, je nutné brát v úvahu vedle jejich kritického a tendenčního hlediska i formální charakter. Gombrich s Krisem spatřují cíle skutečné karikatury v celkovém uchopení figury a její transformaci do zcela nové a směšné formy, která se nicméně podobá původní předloze. Karikatura v tomto smyslu není jen zvýrazněním určitých vlastností (např. dlouhého nosu), ale zcela novým samoznakem - autonomním dílem se vztahem k zobrazovanému objektu. Zatímco satirická a humoristická kresba má blíže k realismu, karikatura výrazně abstrahuje a jednou z jejích hlavních zbraní je deformace.

S formálními aspekty karikatury souvisí její časté asociování s fenoménem ošklivosti. K ošklivosti se váže jedna z jejích podstatných vlastností: směšnost. Jak poznamenal již Aristoteles, „směšné jest jen částí ošklivého. Směšné jest totiž jakási chyba a šereda, nepůsobící bolest ani škodu, jako například směšná maska jest cosi šeredného a zkrouceného, ale bolest nepůsobí“.⁸

Dnešní pojetí karikatury je však vyhrazeno až 19. století. Velký rozmach tohoto žánru představují stránky slavných humoristických listů Philiponových „La Caricature“ (1830) a „Charivari“ (1835), anglického „Punch“ (1841), mnichovských „Fliegende Blätter“ (1844). Moderní karikatura postupuje od zevšeobecňující společenské kritiky k jedinci, od celku k podrobnostem a jemným odstínům. Děj, situace vyplývají u ní z tělesných tvarů a výrazu karikovaných, duch obráží se v těle a naopak tělo pomáhá utvářet duši a povahu. Pracuje se kontrasty, stýkáním se protiv, rozdíly mezi skutečností a představami, předvádí se moc iluze v životě člověka, líc se srovnává s rubem věcí, událostí, lidí. Moderní karikaturisté dokazují, že zlomyslné pozorování může mít etické a humánní cíle, že mají vedle žluči i srdce. Zachycují jen to nejnnutnější a nejcharakterističtější, úsporností kresby a prostotou linie proslul zvláště Wilhelm Busch. Heslem kreslířů je, že vážná věc je v pravdě směšnou, ale dovedou také naznačit v pozadí či pod povrchem věcí jejich tragickou vážnost.⁹

⁸ CHROBÁK, Ondřej a WINTER, Tomáš (ed.). *V okovech smíchu: karikatura a české umění 1900-1950*. Praha: Gallery, 2006. ISBN 80-86010-98-8, s. 8-9.

⁹ ŠVEHLA, Jaroslav. *Česká karikatura v XIX. století*. Praha: Vladimír Žikeš, 1941, s. 10.

1.3 Česká karikatura

Schopnost karikatury a příbuzných výtvarných žánrů reagovat na aktuální dění byla známa po staletí. Tyto ilustrace provázejí v českých zemích už husitskou revoluci a reformační boje, můžeme je doložit také v baroku.¹⁰ Přehlížíme-li vývoj karikatury v našem umění 19. století, vidíme v prvním období, které lze nazvat zrozením karikatury, jak pomalu a těžce vzniká z ilustrací, které jsou pouhým neobratným a často hrubým přepisem skutečnosti a v nichž humor zastupuje spíše text pod obrázkem nežli obrázek sám.

Druhé období české karikatury začíná v letech šedesátých a tu již počíná být zřejmá také sociální funkce karikatury. Typ české karikatury vyhraňují Frant. Kolár a později Mikoláš Aleš. Technicky klade se velký důraz na linii, na její jednoduchost, vtipnost a dramatickosti. Kontrasty černě a běli dociluje Aleš nových účinnů, blízkých spíše malbě než grafice. Také námětová karikatura se obohacuje, osvěžuje staré motivy novými; i dosti všední výjevy dovede Kolár povýšit na umělecké a dramaticky karikované dílo. Kolár, Aleš a jiní přidávají nyní ke karikatuře duchovně daleko více, nežli tomu tak bylo dříve, karikatura dostává svoje individuální zabarvení, osobitou ironii, spodní, hluboce lidský tón. Česká karikatura se technicky přibližuje mezinárodní úrovni, námětově zůstává v mezích daných velikostí a sociálním složením našeho národa. Při zpracování motivů z mytologie, historie, pohádek a oblasti umění se zde můžeme pochlubit několika vysoce nadprůměrnými příklady, dosahujícími úrovně nejlepších karikatur velkých národů.¹¹

Zlatým věkem politické satiry se stává až 19. století, ve kterém vzniká nový fenomén, humoristický časopis. V souvislosti s rozvojem občanské společnosti, v níž vláda přestává být záležitostí několika vyvolených, je to právě žurnalistika, která je všeobecně považována za rozhodující faktor pro ovlivňování veřejného mínění. Tisk, příznačně nazývaný „sedmá velmoc“, přitom nevládne jenom slovy, jeho důležitou zbraní je také karikatura a humoristická ilustrace.¹²

¹⁰ CHROBÁK, Ondřej a WINTER, Tomáš (ed.). *V okovech smíchu: karikatura a české umění 1900-1950*. Praha: Gallery, 2006. ISBN 80-86010-98-8, s. 99.

¹¹ ŠVEHLA, Jaroslav. *Česká karikatura v XIX. století*. Praha: Vladimír Žikeš, 1941, s. 27-28.

¹² CHROBÁK, Ondřej a WINTER, Tomáš (ed.). *V okovech smíchu: karikatura a české umění 1900-1950*. Praha: Gallery, 2006. ISBN 80-86010-98-8, s. 99.

Satirický osten mnohdy dokáže protivníka zasáhnout citelněji než dlouhý výčet argumentů, schopnost vyvolávat smích pak oblibu této formy komunikace v nejširších vrstvách jenom násobí.¹³

Při znázornění nějakého výjevu se běžně využívalo zdůraznění přirozených rozdílů tělesné stavby jeho aktérů.¹⁴ Zejména ve výtvarném umění se využívalo rozdílného vzrůstu lidské postavy, její výšky i tloušťky, pro zábavu i kritiku. Tento postup našel v 19. století široké využití ve škále sahající od optické hříčky a zábavy až po vizuální komentář společenské debaty o rovnosti lidí. Rozšířil se z konfliktu lásky s rodovými zájmy na rozdíly společenského postavení i majetku. Monstrózní zvětšení bytosti či věci v poměru k lidskému měřítku patřilo od raného 19. století ke strategiím vizuality a kreslená satira je využívala až do začátku 20. století i později.

K vizuálním strategiím zvláště blízkým výtvarným umělcům patřilo i parafrázování či parodování obecněji známého, aktuálně významného obrazu či sochy.¹⁵ Kreslířům byly blízké i jiné typické útvary a žánry, jako záznamy z jejich putování a setkávání se. Šlo o líčení osobních příběhů, cestování, setkávání se a společných oslav umělců. Přirozeným zdrojem tohoto typu kreslených zábav byla místa s největší koncentrací malířů, sochařů a grafiků – původně zejména Řím.¹⁶ Pozoruhodné příklady humorně míněného pamětního listu i seriální reportáže z cest nabízí v českém prostředí tvorba Josefa Mánesa.¹⁷ Tento přední umělec, kreslíř, ilustrátor a návrhář své doby vytvářel už od počátku 40. let příležitostné humorné kresby pro potřeby své rodiny i dalších adresátů. Kresbičky v dopisech a později i na pohlednicích se stávaly frekventovaným oborem kreslené zábavy. U výtvarných umělců se často vyznačovaly vyššími ambicemi a zachycovaly mimo jiné portrétní podobu účastníků děje. To platí o kreslení v prostředí osobní korespondence od Josefa Mánesa přes Mikoláše Alše a Františka Kupku až k osobnostem začátku 20. století.¹⁸

¹³ CHROBÁK, Ondřej a WINTER, Tomáš (ed.). *V okovech smíchu: karikatura a české umění 1900-1950*. Praha: Gallery, 2006. ISBN 80-86010-98-8, s. 99.

¹⁴ PRAHL, Roman; VONDRÁČEK, Radim a SEKERA, Martin. *Karikatura a její příbuzní: obrazový humor v českém prostředí 19. století*. V Řevnicích: Arbor vitae, 2014. ISBN 978-80-7467-068-8, s. 20.

¹⁵ Tamtéž, s. 22.

¹⁶ Tamtéž, s. 25.

¹⁷ Tamtéž, s. 26.

¹⁸ Tamtéž, s. 57.

Kresby připojované Mánesem ke korespondenci přitahovaly pozornost už koncem 19. století. Od svého mládí byl Josef Mánes rovněž aktivním účastníkem veřejných zábav v Praze. Mimo jiné navrhl k maškarnímu plesu z roku 1847 kostýmy pro sebe, svého bratra Quida i sestru Amálii. Záhy také mistrovsky parafrázoval humorně pojímané literární parodie příběhů z minulosti. Jeho nejnáročnější zábavné kresby vznikaly pro neformální komunitu zdejších umělců. Stal se mistrem kresleného vyprávění z cest i pamětního diplomu jako oficiálního žánru umění, a v jejich humorné verzi žánru tu takřka neměl soupeře.¹⁹

¹⁹ PRAHL, Roman; VONDRÁČEK, Radim a SEKERA, Martin. *Karikatura a její příbuzní: obrazový humor v českém prostředí 19. století*. V Řevnicích: Arbor vitae, 2014. ISBN 978-80-7467-068-8, s. 57.

2 Josef Richard Vilímek a jeho nakladatelství

Josef Richard Vilímek (1830-1911) byl editor, vydavatel „Humoristických listů“, publicista, knihtiskař a nakladatel. Pocházel z mlynářské rodiny. Ve svém rodišti Vamberku získal základní vzdělání, v Rychnově n. Kněžnou absolvoval gymnazijní přípravku a v Šumperku německou reálnou školu, poté odešel do Prahy, kde vystudoval vyšší reálku v Ječné ulici.

V prosinci 1856 byl policejně vypovězen z Prahy pro podezření z agitace pro vystěhovalectví do Ameriky a rok nato internován v rodišti. V roce 1857 se oženil, po návratu do Prahy zanechal studií a věnoval se vydávání časopisů a knih. S Josefem Svátkem získal koncesi a roku 1858 založil „Humoristické listy“, nejprve jako orgán nepolitický, v roce 1861 obdržel povolení pěstovat i politickou satiru, což mu vyneslo častý postih finanční i věznění. V roce 1864 byl časopis přechodně zastaven a polovina kauce byla zabavena; náhradou za něj J. R. Vilímek vydával dva humoristicko-satirické čtrnáctideníky - „Bič“ a „Blesk“. V roce 1859 založil beletristický list „Obrazy života“, roku 1860 ho přenechal litomyšlskému tiskaři A. Augustovi. V roce 1861 založil s J. Novákem v Praze na Národní třídě na jeho koncesi Slovanské knihkupectví Josef Novák a Jos. R. Vilímek, které působilo i jako komisionářství vydaných knih a příležitostné nakladatelství.²⁰

V 60. letech patřil k zakladatelům a funkcionářům Umělecké besedy²¹, byl poslancem na českém zemském sněmu za okres Rychnov n. Kněžnou a Kostelec n. Orlicí. Roku 1872 založil v Praze vlastní knihtiskárnu a nakladatelství, v roce 1886 podnik odevzdal synovi J. R. Vilímkovi (1860-1938). Poté odešel do ústraní a věnoval se pouze vydávání „Humoristických listů“.

Vilímkovo působení v oblasti literatury se upínalo ke třem vzájemně souvisejícím činnostem: beletristické, editorské a redaktorské. Jako literát debutoval roku 1855 pod pseudonymem Jan Velešovský v rukopisném listu pražské reálky Libuše a v časopisu „Zlaté klasy“ několika romanticky laděnými básněmi a pověstmi z východních Čech.²²

²⁰ MERHAUT, Luboš (ved. redaktor). *Lexikon české literatury: osobnosti, díla, instituce.4/II U-Ž*. Praha: Academia, 2008. ISBN 978-80-200-1572-3, s. 1337.

²¹Tamtéž, s. 1108. Umělecká beseda byl první český umělecký spolek, ve kterém se od 60. let 19. stol. setkávali literární, výtvarní a hudební umělci.

²² MERHAUT, Luboš (ved. redaktor). *Lexikon české literatury: osobnosti, díla, instituce.4/II U-Ž*. Praha: Academia, 2008. ISBN 978-80-200-1572-3, s. 1338.

Jako editor vyšel v 60. letech vstříc poptávce po české zábavě v čase obnovujícího se národního společenského života po pádu Bachova režimu a spolu se svými přáteli uspořádal a vydal několik sborníků deklamací, recitací, dramatických výstupů (Besedník) i zpěvníků (Hlahol, Veselý zpěvák). Uspořádal též humoristickou sbírku „Nová růže stolistá čili Sto nevázaností v řeči vázané“, „Komedie a hry“ Matěje Kopeckého, almanach „Po desíti letech“ věnovaný památce F. J. Rubeše.

Jako redaktor se věnoval především humoru. Takřka po padesát let vydával a řídil „Humoristické listy“, v nichž sledoval i utvářel proměny dobového pojetí humoristické literatury a anonymně uveřejňoval své texty. Z příspěvků tištěných v „Humoristických listech“ sestavoval též první knižní publikace svého počínajícího nakladatelského podnikání, např. anonymně parodii K. A. Vinařického na německou ortografii v rozmarné polemice s německým tiskem posmívajícím se hromadění souhlásek v českých slovech. Všechny tři Vilímkovy zájmy se projeví v jeho stručných pamětech „Ze zašlých dob“. V jejich první části, týkající se přelomu 50. a 60. let, projevil své humoristické naladění a v drobných příhodách při pobytu ve vězení a zvláště při jednání s vyšetřujícími policejními i soudními orgány zdůrazňoval komické aspekty. Druhou část sestavil z žertů a historek, jichž byl svědkem a v nichž zachytil osobnosti dobového veřejného života.²³

Od roku 1872 se J. R. Vilímek věnoval soustavněji nakladatelské činnosti, v domě U slovanské lípy na pražském Novém Městě zřídil vlastní tiskárnu. V srpnu 1884 pak zakoupil dva sousedící domy ve Spálené a Opatovické ulici, na přilehlém pozemku přistavěl budovu tiskárny, obě ulice propojil průchodem a v létě 1885 do vybudovaného komplexu soustředil celý podnik včetně soukromých bytů.²⁴

²³ MERHAUT, Luboš (ved. redaktor). *Lexikon české literatury: osobnosti, díla, instituce. 4/II U-Ž*. Praha: Academia, 2008. ISBN 978-80-200-1572-3, s. 1338.

²⁴ Tamtéž, s. 1339.

3 Humor

Pojmem humor se označuje smysl pro komično, tedy zvláštní duševní schopnost postřehnout v různých situacích, příhodách, vztazích, formách mimického i slovního vyjádření jejich směšnou stránku, a také zachycení těchto komických zážitků ve formě žertů, vtipů, přezdívek, anekdot, humoresek a dalších žánrů humoristické literatury. V literární teorii je humor považován za jeden z projevů komična – vedle ironie a satiry. Je ovšem mezi nimi podstatný rozdíl. Jestliže ironie je skoro vždy projevem nějaké převahy a satira obvykle proti něčemu bojuje, je tzv. čistý humor (bez příměsi ironie a satiry) celou svou podstatou demokratický a je možný jen mezi lidmi si rovnými.²⁵

3.1 Druhy humoru

Humor je duševní dispozice (podle povahy jednotlivých lidí buď trvalejší nebo jen chvilková) vidět věci z jejich komické stránky, hledat na věcech jejich komickou stránku nebo vykládat věci z jejich komické stránky. Prostředkem humoru není komika sama, nýbrž komický výklad nebo pojetí věci. Za projev humoru nepokládáme úmyslná komická gesta, komickou mimiku nebo chování; projev humoru má vždy základ v myšlence, je to úmyslná myšlenková komika. Výrazovým prostředkem je buď řeč, kresba, malba nebo hudební výtvar.²⁶ Metonymicky²⁷ často nazýváme takový projev humoru přímo humorem.

Poměrně nejméně možností k vyjádření humoru má hudba, výrazněji lze humor vystihnout kresbou nebo malbou, ale nejbohatším výrazovým prostředkem humoru je řeč. Prostředky humoru se často kombinují; zvláště účinně se může sdružovat humorná kresba s humorným slovním vyjádřením.²⁸

²⁵ KARPATSKÝ, Dušan. *Malý labyrint literatury*. 3., dopl. vyd. *Klub mladých čtenářů* (Albatros). Praha: Albatros, 2001. ISBN 80-00-00972-2, s. 236.

²⁶ BEČKA, Josef V. Komika a humor v jazyce, in: *Naše řeč*, ročník 30 (1946), číslo 6-7, s. 111-120. Dostupné také z <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=3967>

²⁷ Metonymie je přenesení pojmenování předmětu nebo jevu na jiný předmět nebo jev na základě jejich věcné souvislosti. KARPATSKÝ, Dušan. *Malý labyrint literatury*. 3., dopl. vyd. *Klub mladých čtenářů* (Albatros). Praha: Albatros, 2001. ISBN 80-00-00972-2, s. 346.

²⁸ BEČKA, Josef V. Komika a humor v jazyce, in: *Naše řeč*, ročník 30 (1946), číslo 6-7, s. 111-120. Dostupné také z <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=3967>

Jazykový humor je v podstatě trojí: situační, myšlenkový a slovní. Tyto druhy se sice od sebe liší formou i účinkem, ale velmi často se kombinují. Proto jsou hranice mezi nimi leckdy nezřetelné.

Situační humor je živě a sugestivně vylíčená komická situace. Tento humor je hlavní podstatou veseloher, častý je však i v próze. Záleží zde na vhodném výběru motivů, které jsou samy o sobě komické, jazykové vyjádření pak musí být velmi živé a sugestivní. Jádro humoru je v tématu, nikoliv v jazykovém vyjádření.

U myšlenkového humoru vzniká humorný účinek ze stylizace myšlenek. Myšlenky jsou stavěny tak, že mezi nimi vzniká úmyslná nelogičnost nebo jsou vedeny ad absurdum, k závěrům nemožným. Humorné prvky jsou rozloženy na téma a na jazykové vyjádření. Úmyslná nelogičnost nebo absurdnost myšlenek vyžaduje často i zvláštní vhodné jazykové úpravy, charakteristické právě pro tento druh humoru. Této vhodné jazykové úpravy se dosahuje především úpravou věty.

Slovní humor využívá k humornému účinku pouze jazykových prostředků. Najdeme jej v rozmanitých žertovných slovních hříčkách, v slovních žertech a vtípech, a to buď samostatně nebo jako doprovod humorných projevů předešlých dvou typů. Může se však objevit i v delších projevech jako samostatný typ humoru.

Druhy humoru se ve skutečnosti vyskytují jen zřídka čisté; většinou se navzájem sdružují a podporují nebo zesilují.

Humor dodává slohu zabarvení, které se v podstatě nijak neliší od zabarvení citového a podléhá zhruba týmž stylistickým zásadám. Humorně může být v projevu zabarvena jen jedna myšlenka, ba dokonce jen část myšlenky, ale též celá pasáž a právě tak i celý projev. Humorný prvek, stejně jako slovesný prvek citový, má jistou nosnost, tj. působí v jistém, omezeném okruhu. Tento okruh je tím větší, čím výraznější a působivější je onen prvek a čím více jej celkový kontext podporuje. Účinek humorného prvku působí setrvačností dále a zabarvuje i následující myšlenky, jestliže humorné pojetí přímo nevyklučují.²⁹

²⁹ BEČKA, Josef V. Komika a humor v jazyce, in: *Naše řeč*, ročník 30 (1946), číslo 6-7, s. 111-120. Dostupné také z <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=3967>

Nejednou působí i zpětně, tj. zabarvuje humorně obraz myšlenek předcházejících. Je třeba, aby myšlenky měly jednotné ladění a aby se navzájem přirozeně a nenásilně doplňovaly. Jinak se tříští a ruší a výsledný dojem je pak neucelený a chaotický. Příkladem jednotně laděného humoristického díla je Haškův Švejk.

Často je účel humoru zcela skromný: chce vzbudit veselí, dobrý rozmar a vytvořit tím dobrou pohodu. Dobrá pohoda je kořením života, dává nám zapomenout na nepříjemnosti života, překonává jednotvárnost všedních dnů.

Mnohdy je ale úkolem humoru zesměšňovat. Jestliže chceme potřit nějakou myšlenku, vedeme ji humorně ad absurdum nebo ji aspoň slovně zlehčíme, zkarikujeme. Je to postup zpravidla mnohem účinnější a rychlejší než vážné vyvrácení. Takový druh humoru není ještě útokem, spíš jen jakousi útočnou obranou.

Pravý útočný humor je satira. Satira odhaluje na lidech a na společenských zřízeních jejich komické stránky, aby zesměšnila a tím znemožnila lidské vady, nedokonalosti a slabosti. Účelem satiry není úlevný nebo bezstarostný smích, ale nápravný výsměch. Satira zbavuje glorioly zřízení a osoby vznešené, uznávané, ctěné, obdivované a předvádí nám je jako všední, malicherné se všemi běžnými nectnostmi a vadami. Humor nesatirický postupuje opačně: jevy prosté, běžné, všední, přízemní nám úmyslně líčí nadneseně jako neobyčejně závažné, důležité, významné, aby tím více vynikla jejich směšná malost. Předvádí jevy, jejichž směšnost je už sama o sobě zjevná, takže se výchovný nápravný účinek nemůže nijak zvlášť uplatnit. Naproti tomu satira směšnost jevů teprve odkrývá, a tím odhaluje jejich neudržitelnost. Nápravný účinek je zde logickým důsledkem. Humor nechce burcovat svědomí, kdežto satira ano. Humor rozpory spíše tlumí a zeslabuje; satira rozpory přiostruje a konflikty zveličuje. Ale i přes tento zásadní rozdíl nejsou mezi humorem a satirou ostré hranice. Někdy i krotký humor má satirický podklad a satira může být laskavá a úsměvná. Satira není protikladem humoru, ale jen jeho druhem.

Satira ovšem často bývá ostře sžíravá a nemilosrdná. Pokud se však nevzdává naděje na možnou nápravu, zůstává stále v mezích humoru. Oblast humoru opouští satira teprve tehdy, kdy už mizí výhled v možnost nápravy.³⁰ Tehdy se satira mění v hořký

³⁰ BEČKA, Josef V. Komika a humor v jazyce, in: *Naše řeč*. Ročník 30 (1946), číslo 6-7, s. 111-120. Dostupné také z <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=3967>

sarkasmus, který už není humorem, ale bolestným výkřikem. Satirikem se sklonem k sarkasmu byl u nás Viktor Dyk.

Komika i humor jsou jevy příznačně sociální. Humorné dílo je mnohem těsněji svázáno s životem společnosti své doby než dílo vážné. Humor je velmi citlivý na společenské a kulturní poměry národa. Jsou kulturní proudy humoru nepříznivé, kde humoristické dílo vzniká těžko, a jsou kulturní proudy humoristickému tvoření příznivé. Tím více je spjata se svou dobou satira, protože na ni přímo reaguje a chce ji změnit a napravit. Proto vzniká satira politická, která bojuje proti starým společenským řádům a stává se tak účinnou zbraní sociálního vývoje. Doba vyžívajícího se společenského řádu je zvláště příznivá satire ostré a nelítostné. Naproti tomu období vznikajícího nového řádu je období víry, a proto je pro vznik satiry zpravidla nepříznivé. Jestliže v něm přesto satira vznikne, zasahuje spíše jen okrajové jevy společenského řádu a je smířlivá.

V humoru národ prozrazuje svůj charakter. Některé národy nemají smysl pro humor, jiné naopak tímto smyslem vynikají. Snad každý národ si vytváří svůj vlastní, charakteristický typ humoru.³¹

³¹ BEČKA, Josef V. Komika a humor v jazyce, in: *Naše řeč*. Ročník 30 (1946), číslo 6-7, s. 111-120. Dostupné také z <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=3967>

4 Humoristické listy

Vzorem pro evropská humoristická periodika byly francouzské listy „La Caricature“ (1830-1835) a „Charivari“ (od roku 1832), oba spojené se jménem vydavatele Charlese Philipona a ilustrátora Honore Daumiera.

Dějiny českých humoristických časopisů 2. poloviny 19. století jsou dlouhým příběhem pokusů a nezdarů. Jen několik málo listů, které v prvních číslech přesvědčovaly čtenáře o vysokých ambicích, se dokázalo udržet déle než jeden nebo dva ročníky. Z tohoto neradostného průměru se naprosto vymykají „Humoristické listy“, které byly zdaleka nejúspěšnějším podnikem na tomto poli. „Humory“, jak byl časopis svými čtenáři důvěrně nazýván, byly bez nadsázky životním osudem Josefa Richarda Vilímka, který především zásluhou jejich úspěchu vybudoval prosperující vydavatelství a stal se tak jedním z předních českých podnikatelů své doby. Svůj časopis řídil po dlouhých 49 let, po většinu času přímo jako hlavní redaktor.³²

„Humoristické listy“ začaly vycházet v únoru 1858 formou neperiodického časopisu. V říjnu 1859 se staly týdeníkem, v roce 1861 dostal J. R. Vilímek úřední povolení k tomu, aby „Humory“ vycházely jako časopis politickosatirický. Prvnímu číslu předcházelo vydání prospektů, které oznamovaly, jaký obsah bude mít nový časopis. Budou to humoresky, studentské dopisy, drobné parodie a karikatury, filipojakubské hovory, epigramy a anekdoty. Obsah osmi až desetistránkového listu byl rozdělen na část textovou a obrazovou s politickou karikaturou a nepolitickou, humornou kresbou. Časopis měl několik stálých rubrik, např. Diškursi (rozhovory mezi figurkami Vírtem a Preclem, obvykle na téma národní rovnoprávnosti), Granáty (krátké invektivy na vídeňská ministerstva), nepravidelnou rubrikou bývala Listárna redakce a později Telegramy a Šachová hlídka. Na titulní straně listu byly tzv. Podobizny, tj. texty ke kresbám (od r. 1890 fotografiím) význačných osobností kulturního nebo politického dění českého i světového (např. hrabě Hohenwart, hrabě Eduard Taaffe, Václav Brožík, Pavel Josef Šafařík). Jejich anonymním autorem byl velice často i Jan Neruda, který v nich obsáhl nejrůznější druhy lidské činnosti.³³

³² CHROBÁK, Ondřej a WINTER, Tomáš (ed.). *V okovech smíchu: karikatura a české umění 1900-1950*. Praha: Gallery, 2006. ISBN 80-86010-98-8, s. 99.

³³ BERÁNKOVÁ, Milena. *Dějiny československé žurnalistiky: vysokoškolská učebnice pro posluchače fakulty žurnalistiky*. Praha: Novinář, 1981, s. 138-139.

4.1 Časopis v prvních letech své existence

Časopis se těšil v české společnosti značné popularitě, ve své době totiž představoval jediné „obrazové médium“. Podobu německého kancléře Otto von Bismarcka, rakouského státního ministra Antona von Schmerlinga i řady dalších tehdejších politiků znaly v tomto období lidové vrstvy nejčastěji právě z „Humorů“.³⁴

Nejvýraznější, i když nejméně ochotně přiznávaný vliv na českou produkci měla nepochybně německy psaná periodika. Po většinu 2. poloviny 19. století udávají tón mnichovské „Fliegende Blätter“ (1844-1944), na jejichž podobě se nejvýznamněji podepsal malíř Wilhelm Busch.³⁵

Vedle literárních jmen začaly „Humory“ soustřeďovat i nejpoblíbenější kreslíře.³⁶ K ilustrátorům prvních ročníků patřil Emanuel S. Friedberg-Mírohorský a František Karel Kolár.³⁷ Vedle nich se v prvním ročníku objevil také Heřman Přerhof (1831-1867). Přerhof pobyl krátkou dobu na pražské akademii, ale nedostatek peněz mu zabránil v dalších studiích, a proto musel hledat existenci v litografii.³⁸ Ilustroval pro Vilímka a v jeho „Humorech“ vystoupil také řadou ilustrací vtipné Gallatovy parodie na loutkové hry „Rytíř Šnofonius a princezna Mordulina“ (1858).

Sloupem ilustrační slávy „Humoristických listů“ se stal Frant. Karel Kolár (1829-1895). Synovec slavného herce J. J. Kolára dovedl uplatnit svoji hereckou potenci a osobitost na jevišti předního českého divadla, že se stal jeho předním členem a režisérem, kterému se dařily zejména výpravné historické hry s malebnými kostýmy a průvody i živé obrazy v operách a slavnostech. Uplatňovalo se tu jeho výtvarné nadání spojené s mimořádnou kreslířskou dovedností. Pro Vilímkův časopis pracoval Kolár přes třicet let, přičemž byl žádaným přispěvatelem i v jiných listech českého humoru. Kreslil i do pražských „Leuchtkugeln“ a Steinhauserova „Intelligenzblattu“.³⁹

³⁴ CHROBÁK, Ondřej a WINTER, Tomáš (ed.). *V okovech smíchu: karikatura a české umění 1900-1950*. Praha: Gallery, 2006. ISBN 80-86010-98-8, s. 99.

³⁵ FRONK, Václav. *Sebereflexe české společnosti: přelom 19. a 20. století v perspektivě humoristických časopisů*. Bílina: V. Fronk, 2011. ISBN 978-80-260-0413-4, s. 34.

³⁶ ŠVEHLA, Jaroslav. *Česká karikatura v XIX. století*. Praha: Vladimír Žikeš, 1941, s. 21.

³⁷ CHROBÁK, Ondřej a WINTER, Tomáš (ed.). *V okovech smíchu: karikatura a české umění 1900-1950*. Praha: Gallery, 2006. ISBN 80-86010-98-8, s. 99.

³⁸ ŠVEHLA, Jaroslav. *Česká karikatura v XIX. století*. Praha: Vladimír Žikeš, 1941, s. 21.

³⁹ Tamtéž, s. 22.

Sociální ráz mnohých Kolárových karikатурních kompozic, jeho bystrý pozorovací talent, jeho obsáhlá znalost Prahy a jejích figurek, umění, parodie i travestie,⁴⁰ kreslířské kvality řadí Kolára mezi naše nejvýraznější karikaturisty. Zatvrzelý velkoměšťák, který Prahu skoro neopouštěl a jehož denní pochůzky vedly z bytu do divadla, do kavárny a do redakce „Humorů“, miloval Prahu a „bodré pražany“ i ve svých kresbách, kde zachytil všechno typické během tří desetiletí.

Bylo toho mnoho, od pražských vodáků a výjevů u kašen, lampářů, drožkářů, pepíků a „hochů od vody“, zkrátka všechno, co plynulo proudem po pražských ulicích i po vodě od rána do noci. Přes postavičky salonů, kaváren, krámů, živností, scény ze života měšťáka ve chvílích všedních i slavnostních až k podskalskému strašidlu, které v 70. letech svým troubením vyděsilo skoro celou Prahu. Časté náměty mu dodával pestrý divadelní život, který glosoval znalecky parodiemi názvů činoher i oper, karikováním divadelních herců i lehkých zjevů baletu, vtípným komentářem i kritikou populárních her.⁴¹

O kresbách se často v kavárně dohadoval s J. R. Vilímkem, kterému dal F. Kolár k dispozici svůj byt, když byla Kolárova rodina na letním bytě a J. R. Vilínek potřeboval být neznámý kvůli doručení soudní obsílky. Svoji práci se F. Kolár zasloužil o českou karikaturu a zjednal jí mezinárodní jméno. Odlitky jeho rytin objednávaly zahraniční časopisy jako byl záhřebský „Naše gore list“ nebo peštský „Zmaj“.

Z dalších ilustrátorů převzal po Kolárovi velkou část jeho vlády Karel Krejčík (1857-1901), který studoval na pražské akademii. Uveřejnil první pérovky s námětem z pražských ulic v „Obrazech života“. Jeho spolupráci si vyžádaly i listy maďarské, polské a hlavně německé, např. „Wiener Caricaturen“. Jeho svižná, líbivá, i když často stereotypní kresba se často zaostřovala, mířila-li proti byrokracii nebo politickým protivníkům. Dovedl vtípně užívat parodování slohů nebo kreslířských a malířských technik.⁴²

⁴⁰ Travestie je žánr humoristické literatury, který zesměšňuje velká a vznešená témata předtím už v literatuře vážně zpracovaná tím, že je „převléká“ do lehkovážného, banálního roucha a „stahuje na zem“. KARPATSKÝ, Dušan. *Malý labyrint literatury*. 3., dopl. vyd. *Klub mladých čtenářů (Albatros)*. Praha: Albatros, 2001. ISBN 80-00-00972-2, s. 560.

⁴¹ ŠVEHLA, Jaroslav. *Česká karikatura v XIX. století*. Praha: Vladimír Žikeš, 1941, s. 22.

⁴² Tamtéž, s. 23.

Nadaným kreslířem byl Hanuš Brádka (1841-1875), zemřel však dříve, nežli se jeho nadání mohlo plně rozvinout. Původně byl fotografem v Českých Budějovicích, odtud začal přispívat do „Palečka“, v roce 1873 se přestěhoval do Prahy a přispíval do „Humoristických listů“. Jeho karikatury nepostrádají vtip v pojetí námětu a ve výrazu figurek, na závadu jim bývá malá přehlednost zaviněná hustou, málo propracovanou sítí čar.⁴³

V Pokorného „Palečku“ a v „Humorech“ se často objevovaly kresby Artuše Scheinera, malíře-samouka, občanským povoláním finančního úředníka. Jeho kreslířské kvality připomínající svou technikou Marolda, mu zajistily přístup i do zahraničních listů, např. berlínských „Lustige Blätter“. Pracoval též pro Vilímkův „Humoristický kalendář“.

Mnoho ze svých prací věnoval „Humoristickým listům“ oblíbený ilustrátor Karel Thuma, povoláním učitel a kreslířský samouk, dále Josef Ulrich (1857-1930), Jan Vilímek, Kamil Stuchlík. Také známý profesor na malířské škole v Sofii Jaroslav Věšín (1859-1915) se v mladších letech pokusil o karikatury vandráků, pražských pepíků a jiných obvyklých terčů karikatur.⁴⁴

František Brzobohatý (1838-1914) byl autorem satirických a humoristických próz i veršů a průkopníkem regionální literatury na Moravě. Psal články o otázkách kulturních a školských, besedy sloužící vzdělávání lidu, obrázky ze života slovanů ve Vídni a lidopisné stati. Skládal veršované deklamovánky po vzoru F. J. Rubeše a J. Burgersteina, v nichž se vysmíval městskému pohrdání venkovany, národní lhostejnosti i nedůvěře Moravanů vůči Čechům, a satirické písně s náměty z českého politického života. Nejvíce zapůsobil prozaickým, hanáckým nářečím psanými „Listy z Vídně do Plešovce na Hané“ (v „Humorist. listech“ 1861-1864) a dalšími cykly, které na ně navazovaly. Stylizoval se zde do postavy hanáckého sedláka Antonína Jaborského, který z Vídně a z rakouského parlamentu (jehož zákulisí dobře poznal jako parlamentní stenograf) podává své ženě Mandě zprávy o všem, co se tam děje; ze stanoviska zdravého a neúplatného selského rozumu, za pomoci lidového vtipu, pádných výrazů, plastických přirovnání a obrazů lidové řeči jízlivě glosoval nejnovější politické a kulturní otázky a odhaloval vídeňské politické čachry.⁴⁵

⁴³ ŠVEHLA, Jaroslav. *Česká karikatura v XIX. století*. Praha: Vladimír Žikeš, 1941, s. 24.

⁴⁴ Tamtéž, s. 27.

⁴⁵ *Lexikon české literatury: osobnosti, díla, instituce*. Editor Vladimír FORST. Praha: Academia, 1985, s. 312-313.

Těmito dopisy a nářečně zveršovanými lidovými historkami, jimiž navazoval na Gallašovu „Múzu moravskou“, se stal průkopníkem hanáckého a částečně i slováckého písemnictví.

Jeho literární činnost je vymezena 60. léty 19. století, později se cele věnoval svému povolání a místní národní i politické činnosti a literárně se projevoval jen příležitostně.⁴⁶

4.2 Boje s cenzurou

Karikatura v 2. polovině 19. století odráží složité formování občanské společnosti. Veřejná diskuse je dosud pod bdělým dohledem cenzury, která vydavatelům jejich živnost náležitě komplikovala.⁴⁷

Pro tisk byl důležitý nový tiskový zákon ze 17. 12. 1862, který vstoupil v platnost 9. 3. 1863.⁴⁸ Hlavním jeho přínosem byla skutečnost, že tisk vyjmul z pravomoci policejních úřadů, podřídil jej řádným soudům a dal mu tak větší právní jistotu. Byl úplně zrušen systém výstrah a udělování koncesí policejním ředitelstvím. Ale dále bylo nutno skládat vysoké kauce, platit novinářský kolek a odevzdávat inzertní daň. Místo zrušení úředních výstrah se zavedla suspenze, následující po trojí konfiskaci listu. Tzv. objektivní řízení, které nespojovalo odpovědnost za obsah listu s osobou odpovědného redaktora, ale jen s listem samým, umožňovalo úřadům zabavit závadný tiskopis a vydat soudní zákaz jeho rozšiřování. Cenzura politického tisku byla uložena především státním zastupitelstvím. Pro český tisk představují léta 1868-1870 dobu největšího politického útlatku.⁴⁹ Aktivita úředníků pravidelně stoupala v dobách krizí, jakými byly v 90. letech především proces s Omladinou⁵⁰ nebo badeniovske bouře.⁵¹

⁴⁶ *Lexikon české literatury: osobnosti, díla, instituce*. Editor Vladimír FORST. Praha: Academia, 1985, s. 313.

⁴⁷ CHROBÁK, Ondřej a WINTER, Tomáš (ed.). *V okovech smíchu: karikatura a české umění 1900-1950*. Praha: Gallery, 2006. ISBN 80-86010-98-8, s. 101.

⁴⁸ ŠTÍPKOVÁ, Renata a BLODIGOVÁ, Alexandra. *Dějiny českého novinářství a českých novinářských spolků: výstava k dějinám českého tisku na území České republiky : Státní ústřední archiv v Praze – archivní areál Chodovec, 12. listopad – 15. prosinec 2002*. Praha: Státní ústřední archiv, 2002, s. 29.

⁴⁹ BERÁNKOVÁ, Milena. *Dějiny československé žurnalistiky: vysokoškolská učebnice pro posluchače fakulty žurnalistiky*. Praha: Novinář, 1981, s. 148.

⁵⁰ Omladina byla dělnická mládež soustředěná kolem časopisu „Omladina“, radikálně vystupující proti samotné existenci rakouského státu. V lednu 1894 proces s Omladinou. HES, Milan. *Nový dějepis II v kostce pro SŠ. V kostce (Fragment)*. V Praze: Fragment, 2020. ISBN 978-80-253-4808-6, s. 43.

⁵¹ CHROBÁK, Ondřej a WINTER, Tomáš (ed.). *V okovech smíchu: karikatura a české umění 1900-1950*. Praha: Gallery, 2006. ISBN 80-86010-98-8, s. 101.

J. R. Vilímek čelil v počátcích svého časopisu vysokým pokutám, které konfiskace pravidelně provázely.⁵² Tuhé boje s cenzurou vyústily ve dvojí Vilímkovo odsouzení. Roku 1862 strávil za mřížemi dva týdny, o dva roky později dokonce celých osm měsíců.⁵³ „Humoristické listy“ vycházely v roce 1864 pouze v 1. čtvrtletí, poté byly zastaveny, náhradou v tomto ročníku vycházely časopisy „Bič“, „Blesk“ a „Rolničky“.⁵⁴ Vysokou popularitu a prestiž, již si i díky těmto konfliktům v české společnosti Vilímek vydobyl, dokládá jeho zvolení do zemského sněmu v roce 1866.⁵⁵ Na své doporučení ke zvolení za poslance vzpomíná J. R. Vilímek ve svých pamětech „Ze zašlých dob“: „Všechn český lid měl toho času neobmezenou důvěru k Palackému, Riegrovi a Braunerovi, tak že jimi doporučení kandidáti tenkrát ani nedocházeli mezi voliče, ucházeti se o jejich souhlas a přízeň, a byli přece vždy zvoleni namnoze i jednohlasně.“ On však přesto svolal první schůzi do Týniště n. Orlicí, kterou pořádal ve svých místnostech tehdejší poštovník Růžička, u něhož si Vilímek zamluvil placený povoz i do dalších větších míst.⁵⁶

Humor, který nebyl odůvodněn službou vyšším cílům, zaváněl v 19. století zbytečným přepychem a vlažností ve vztahu k národní myšlence, a odporoval proto dobovému etickému kodexu spořivého, příčinlivého a vlastenecky uvědomělého českého měšťanstva. O mnohém svědčí manifest, uveřejněný v „Humoristických listech“ roku 1861, v němž je jasně deklarována snaha zaměřit se na vážná politická témata.⁵⁷

⁵² CHROBÁK, Ondřej a WINTER, Tomáš (ed.). *V okovech smíchu: karikatura a české umění 1900-1950*. Praha: Gallery, 2006. ISBN 80-86010-98-8, s. 101.

⁵³ FRONK, Václav. *Sebereflexe české společnosti: přelom 19. a 20. století v perspektivě humoristických časopisů*. Bílina: V. Fronk, 2011. ISBN 978-80-260-0413-4, s. 15.

⁵⁴ *Humoristické listy: Archiv českého rozmaru a vtipu*. Praha: Josef Richard Vilímek, 1858-1941. ISSN 1802-7210. Dostupné také z: <https://kramerius5.nkp.cz/uuid/ae864f12-435d-11dd-b505-00145e5790ea>

⁵⁵ FRONK, Václav. *Sebereflexe české společnosti: přelom 19. a 20. století v perspektivě humoristických časopisů*. Bílina: V. Fronk, 2011. ISBN 978-80-260-0413-4, s. 15.

⁵⁶ VILÍMEK, Josef Richard. *Ze zašlých dob* -. V Praze: Jos. R. Vilímek, 1908, s. 20. Dostupné také z: <https://kramerius.svkhk.cz/uuid/uuid:cfd024eb-01bb-11ed-94d3-00155d01210b>

⁵⁷ FRONK, Václav. *Sebereflexe české společnosti: přelom 19. a 20. století v perspektivě humoristických časopisů*. Bílina: V. Fronk, 2011. ISBN 978-80-260-0413-4, s. 20.

4.3 Manifest „Humoristických listů“ a 2. polovina 19. století

Manifestem „Humoristických listů“ (č. 43 z 27. 7. 1861) byla vyhlášena orientace na humor politický, jenž se výrazně uplatňoval zvláště v 60. a 80. letech a dozníval v 90. letech.⁵⁸ „Humoristické listy“ deklarovaly, že „budou podávati úplné přehledy politické, někdy s křenem, někdy s paprikou, jelikož bez opepření politika vůbec nezáživnou jest a mnohému v žaludku uvázne“.⁵⁹

Užitkovému časovému humoru sloužilo několik ustálených rubrik: Granáty – soubor anekdot, epigramů, veršovanék miniaturních rozměrů na téma rakouských vnitřních i zahraničních záležitostí (1861-1894), Telegramy „Humoristických listů“ (od 1863) – vtipná forma kritiky institucí a komentování časových otázek, Šlehy z kraje do kraje (1871) – drobné vtipy, satiricky postihující poměry venkovských obcí.

Beletristickým zpracováním prstonárodních rozprávek o politice přispíval Karel Tůma (Politika u džbánku). Každý ročník přinášel politické popěvky na notu známých národních písní.

Obor vlastenecké publicistiky byl zastoupen životopisnými medailony zasloužilých mužů a žen tehdejší doby (1872-1891), jejichž autorem byl převážně Jan Neruda; portréty k nim na titulní stranu kreslil J. Vilímek.

V části nepolitické nabyla vrchu humoreska. K častým přispěvatelům „Humoristických listů“ za éry J. R. Vilímka st. patřili: F. Drha, J. L. Hrdina, J. Hubáček, J. Janoušek, O. Klazar, F. Kletečka, J. R. Novotný, F. Oliva, A. Pikhart, K. V. Rais, L. Stroupežnický, E. Züngel. Tiskla se díla českých autorů s výjimkou let 1874-1876, kdy byl zaveden oddíl „Nejlepší humoresky cizojazyčné“.

V 90. letech se v beletristické části stereotypně opakovala sezónní témata (masopust, svatba, pouť, vojenská služba) v kalendářovém provedení a došlo k poklesu úrovně časopisu.⁶⁰

⁵⁸ FORST, Vladimír; OPELÍK, Jiří a MERHAUT, Luboš (ed.). *Lexikon české literatury: osobnosti, díla, instituce*. Praha: Academia, 1993. ISBN 80-200-0468-8, s. 361.

⁵⁹ *Humoristické listy: Archiv českého rozmaru a vtipu*. Praha: Josef Richard Vilímek, 27.7.1861, 3(43), s. 362. ISSN 1802-7210. . Dostupné také z: <https://kramerius5.nkp.cz/uuid/uuid:e1770790-db49-11e8-9445-5ef3fc9bb22f>

⁶⁰ FORST, Vladimír; OPELÍK, Jiří a MERHAUT, Luboš (ed.). *Lexikon české literatury: osobnosti, díla, instituce*. Praha: Academia, 1993. ISBN 80-200-0468-8, s. 361.

4.4 Témata humoru

Česká karikatura 90. let je fascinována dvěma úzce souvisejícími tématy, politickým děním a zjitřenými vztahy mezi národy v habsburské monarchii. K jejím základním stavebním prvkům patří ustálené postavy, reprezentující jednotlivé národní stereotypy. I mnoho dalších symbolů a situací bylo obměňováno po desetiletí. Častá je inspirace antickou mytologií a biblickými příběhy, nechybí ale ani odkazy k českému kulturnímu kontextu, obzvláště k literatuře. Řadu těchto výrazových prostředků můžeme sledovat v české produkci od počátků tohoto žánru, tedy od dob revoluce 1848.⁶¹

Pro politickou karikaturu tohoto období je charakteristické nekomplikované, mnohdy až didaktické působení na čtenáře, které se vyznačuje vyhoceným rozporem mezi dobrem a zlem. Z hlediska emocí se klade důraz na vzbuzování odporu k politickým protivníkům.

Repertoár motivů podoby karikatury byl víceméně ustálený. Ke dvěma hlavním inspiračním zdrojům patřila Bible a antická mytologie. Pravidelně se setkáváme s politickými variacemi na téma tříkrálového průvodu nebo obětování Izáka, často se objevuje i Láokoón, sloužící k vystižení konfliktů nejrůznějšího charakteru.⁶² Historické státoprávní požadavky zaštiťuje dvouocasý lev – erbovní znak Království českého, protiklad rakouského orla, který české produkci sloužil ke zdůrazňování německého rázu habsburské monarchie. Pravidelně se na stránkách časopisů objevují významné osobnosti z české historie, především Jan Hus, Jan Amos Komenský či Pavel Josef Šafařík.⁶³

Vzestup, který v průběhu 19. století zaznamenal novodobý český národ, byl na německé straně dlouho přehlížen. Jeho první významný úspěch, ovládnutí pražského magistrátu v roce 1861, byl možný jedině díky tomu, že Němci volby podcenili a chápali je jen jako běžné soupeření mezi liberály a konzervativci.⁶⁴

⁶¹ FRONK, Václav. *Sebereflexe české společnosti: přelom 19. a 20. století v perspektivě humoristických časopisů*. Bílina: V. Fronk, 2011. ISBN 978-80-260-0413-4, s. 16.

⁶² CHROBÁK, Ondřej a WINTER, Tomáš (ed.). *V okovech smíchu: karikatura a české umění 1900-1950*. Praha, Gallery, 2006. ISBN 80-86010-98-8, s. 100.

⁶³ FRONK, Václav. *Sebereflexe české společnosti: přelom 19. a 20. století v perspektivě humoristických časopisů*. Bílina: V. Fronk, 2011. ISBN 978-80-260-0413-4, s. 46-47.

⁶⁴ Tamtéž, s. 44.

V důsledku toho došlo k dramatickému oslabení německých pozic v historickém hlavním městě Českého království.

Další důležité zisky české společnosti se odehrávají na začátku 80. let. Tehdy byla vydána Stremayrova jazyková nařízení, potvrzující češtině přístup do úřadů,⁶⁵ a rozdělením pražské univerzity⁶⁶ se osamostatnila druhá česká vysoká škola.⁶⁷

Satirické časopisy okomentovaly i pokus o česko-německé vyrovnání v roce 1871. V „Humoristických listech“ najdeme např. karikaturu pod názvem „Vyjednávání česko-německé“, zobrazující Čecha a Němce⁶⁸ a jejich neschopnost uzavřít přátelství. V 80. a 90. letech se v české karikatuře postupně proměňuje postava Němce ve fraku a cylindru v tzv. německého Michla s typickou čepicí se štrápcem, která označovala jeho hrubost, panovačnost a nepříliš vysokou kulturní úroveň. Michl nebyl ryze českým výtvorem, tímto způsobem byl ztvárňován i v jiných evropských satirických listech. Mnoho karikatur uveřejněných v „Humoristických listech“ ukazuje útisk Čechů a německou povýšenost v každé společenské vrstvě a ve všech činnostech každodenního života. Ve velké míře převažují karikatury osobní nad karikaturami čistě politickými.⁶⁹

Jedním z důležitých symbolů vyjádření neradostného národního údělu v mnohonárodnostní habsburské monarchii se stává česká škola. Za vzor vlastenectví platili sokolové, u nichž nacionální hledisko v karikatuře zastihuje sportovní charakter této organizace. V obou případech nechybí zřetelné paralely k českoněmeckému prostředí. Ústřední matice školská přebrala část svých stanov od svého úhlavního soka, německého Schulvereinu, tělovýchovný spolek Turnverein v Čechách vznikl souběžně se sokolským hnutím (1862).⁷⁰

⁶⁵ FRONK, Václav. *Sebereflexe české společnosti: přelom 19. a 20. století v perspektivě humoristických časopisů*. Bílina: V. Fronk, 2011. ISBN 978-80-260-0413-4, s. 44.

⁶⁶ Zákonná úprava vedla 28.2.1882 k rozdělení pražské univerzity na českou a německou. DIESTLER, Radek a JŮZLOVÁ, Jana. *České dějiny v kostce. Universum (Knižní klub)*. Praha: Knižní klub, 2014. ISBN 978-80-242-4638-3, s. 202.

⁶⁷ FRONK, Václav. *Sebereflexe české společnosti: přelom 19. a 20. století v perspektivě humoristických časopisů*. Bílina: V. Fronk, 2011. ISBN 978-80-260-0413-4, s. 44.

⁶⁸ PETEROVÁ, Martina. *Němci v české karikatuře: proměna obrazu Němců ve 20. století*. Přerov. Šárka, 2001. ISBN 80-901755-9-7, s. 25.

⁶⁹ Tamtéž, s. 26-27.

⁷⁰ FRONK, Václav. *Sebereflexe české společnosti: přelom 19. a 20. století v perspektivě humoristických časopisů*. Bílina: V. Fronk, 2011. ISBN 978-80-260-0413-4, s. 47.

Obě organizace, Ústřední matice školská i německý spolek Schulverein, měly nejen podporovat svůj národ, ale současně se snažily přetáhnout na svou stranu žáky druhé národnosti. Podporu českým školám vyjadřovali i karikaturisté, kteří hodnotili české školy velmi pozitivně, zatímco německými značně opovrhovali⁷¹ (viz obrázek č. 1 na str. 32).

⁷¹ PETEROVÁ, Martina. *Němci v české karikatuře: proměna obrazu Němců ve 20. století*. Přerov: Šárka, 2001. ISBN 80-901755-9-7, s. 43.

Obrázek č. 1 – Německý mlýn přemílající české děti na idioty. Model pošle Rakousko na kongres k zušlechtění lidské rasy.⁷² K. VAVŘINA

⁷² *Humoristické listy: Archiv českého rozmaru a vtipu*. Praha: Josef Richard Vilímek, 13.9. 1913, 55(39), s. 475

Významnou úlohu hraje v časopisech i v dobové mentalitě také symbolika míst. Ústřední roli zastává ve vyobrazeních Praha jako centrum českého národního uvědomování. Její přímou protiváhu tvoří německý Liberec, jakési neoficiální hlavní město druhého zemské národa. Důležitým prostorem v samotné Praze jsou Příkopy (viz obrázek č. 2 na str. 34), které byly všeobecně chápány jako poslední bašta, která dosud vzdorovala českému vlivu.⁷³ Právě zde sídlilo v budově dnešního Slovanského domu tzv. Kasino, centrum společenského života elity pražských Němců. S Příkopy kontrastuje Ferdinandova (dnešní Národní) třída, nejvýznamnější tepna českého veřejného dění.⁷⁴

⁷³ FRONK, Václav. *Sebereflexe české společnosti: přelom 19. a 20. století v perspektivě humoristických časopisů*. Bílina: V. Fronk, 2011. ISBN 978-80-260-0413-4, s. 47.

⁷⁴ Tamtéž, s. 48.

Obrázek č. 2 – Příkopy

F. ŽENÍŠEK

„Šla nám pomoci vyklízet Příkopy!“

„To nejde; já jsem zvyklá při vyklízení neřád vyhazovat...“⁷⁵

⁷⁵ *Humoristické listy: Archiv českého rozmaru a vtipu*. Praha: Josef Richard Vilímek, 6.11. 1908, 51(46), s. 546.

V české produkci doplní v průběhu 19. století německého Michla s charakteristickou noční čepičkou český Václav jako jeho nesmiřitelný rival;⁷⁶ bodrý venkovan s beranicí v plzeňském kroji. Nejtypičtější vlastnosti Němce v českých očích před rokem 1907 jsou hloupost, hrubost, panovačnost a nenasytlost. Řada ilustrací zobrazuje také německou zuřivost. Karikatura někdy její hrozbu zesměšňuje, častější je však postup opačný; zveličování nebezpečí, které z německé strany Čechům hrozilo, až do roviny naprosté germanizace. K této vyhocené nesnášenlivosti se úzce vztahuje i stereotyp pruského militarismu. Vojenská čepice s bodcem, tzv. piklhaubna, jeden z charakteristických symbolů vilémovského Německa, je v českém satirickém tisku dalším z hojně využívaných atributů.

České listy citlivě reagovaly na zárodky rasové ideologie německých nacionalistů. Báseň o návštěvě rakouských turnerů v Berlíně je v „Humoristických listech“ roku 1898 nazvána heslem „Frisch, fromm, fröhlich, frei“, jímž se později vysvětluje symbolika hákového kříže. Jinak v perspektivě konce 19. století převažuje chápání národnostního soupeření jako „boje kultur“. Úroveň vzdělanosti a umělecká tvorba patří k důležitým oporám národní identity, stávají se ale též pádným argumentem v národnostní konfrontaci.⁷⁷

Český Václav nejednou nese v karikatuře na svých bedrech statečně osud celého habsburského mocnářství, přičemž může počítat se vším, samozřejmě kromě vděčnosti a zlepšení vlastního postavení v jeho rámci.⁷⁸

Vedle německé menšiny se v české karikatuře přelomu století pravidelně objevují také další obyvatelé úzce spjatí s historií českých zemí – Židé. Ačkoliv zde byli usazeni po dlouhou řadu generací, dokázali si udržet vlastní identitu a kulturu, a byli proto v očích většinové společnosti vnímáni nadále jako cizinci. V satirických časopisech se antisemitismus projevuje ve všech svých podobách: od výchozí, lidově pověrečné, přes sociální, politickou, nacionalistickou až k nejožehavější, rasové formě tohoto společenského jevu.⁷⁹

⁷⁶ CHROBÁK, Ondřej a WINTER, Tomáš (ed.). *V okovech smíchu: karikatura a české umění 1900-1950*. Praha: Gallery, 2006. ISBN 80-86010-98-8, s. 100.

⁷⁷ FRONK, Václav. *Sebereflexe české společnosti: přelom 19. a 20. století v perspektivě humoristických časopisů*. Bílina: V. Fronk, 2011. ISBN 978-80-260-0413-4, s. 48.

⁷⁸ Tamtéž, s. 57.

⁷⁹ Tamtéž, s. 73.

Protižidovské projevy provázejí v „Humorech“ 90. let pravidelně každou významnější národní událost: všesokolský slet, Zemskou jubilejní výstavu i Národopisnou výstavu československou, ať už v přímé souvislosti nebo jen volně přiřazeny v kontextu.⁸⁰ Výstavy představovaly úspěchy českého hospodářství, Židé byli naopak považováni za jeho prvořadě konkurenty.⁸¹ Společně s opadnutím nacionalistických vášní ustupuje na začátku 20. stol. také antisemitismus.⁸² V „Humorech“ z roku 1911 se objevil vtip zesměšňující samotnou antisemitskou propagandu⁸³ (viz obrázek č. 3 na str. 37).

⁸⁰ FRONK, Václav. *Sebereflexe české společnosti: přelom 19. a 20. století v perspektivě humoristických časopisů*. Bílina: V. Fronk, 2011. ISBN 978-80-260-0413-4, s. 76.

⁸¹ Tamtéž, s. 78.

⁸² Tamtéž, s. 93.

⁸³ Tamtéž, s. 94.

Obrázek č. 3 – Antisemitismus

SPLETL SI TO. „Já bych prosil o to jedno antisemitský vymytí hlavy...“⁸⁴

⁸⁴ *Humoristické listy: Archiv českého rozmaru a vtípu*. Praha: Josef Richard Vilímek, 3.3. 1911, 54(11), s. 127.

Na rozdíl od česko-německého soupeření metastazoval antisemitismus i do ryze společenského humoru. Před rokem 1907 měl vyhrazeno své pevné místo v nepolitické části „Humoristických listů“. Jako jediní jsou Židé i v této nepolitické produkci důsledně karikováni. Řada stereotypů koresponduje s nacionálním a hospodářským rozměrem antisemitismu. Výtvarné projekce těchto předsudků se od ostatních postav odlišují svým zevněškem, dalším důležitým prostředkem jejich ztvárnění je také nedokonalá čeština.

S vazbou na obchod souvisely výjevy zachycující chorobnou posedlost hromaděním majetku, lakotou, ale také stereotyp Židů jako lidí vyhýbajících se fyzické práci. Jeho původní motivace zřejmě vycházela z náboženské tradice. Omezení spojená se sabatem vztáhla karikatura na celý týden a utvořila z nich vyhocený povahový rys. Judaismus se promítal na stránky časopisů také narážkami na obřízku a Davidovu hvězdu, která byla pozměňována do pěticípého okultního⁸⁵ symbolu. Odmítavé reakce se vztahují rovněž k představě Židů jako vyvoleného národa, jímž se na základě svých dějin cítili být sami Češi.

Na konci 19. století pronikají do listů první projevy nového, daleko agresivnějšího antisemitismu. V „Humoristických listech“ se objevují nejprve v textové části.⁸⁶ Duch norimberských zákonů předznamenávají názory, že by tato menšina měla být vystěhována z Evropy, nebo dokonce přímo zlikvidována.

V případě tohoto typu protižidovských karikatur se na stránkách časopisů objevují také postavy dětí. Zatímco při tematizaci česko-německého soupeření šlo o způsob, jakým bylo možné národnostní pnutí do jisté míry zlehčit, zde se útočnost příspěvků naopak zesiluje.⁸⁷

⁸⁵ FRONK, Václav. *Sebereflexe české společnosti: přelom 19. a 20. století v perspektivě humoristických časopisů*. Bílina: V. Fronk, 2011. ISBN 978-80-260-0413-4, s. 87.

⁸⁶ Tamtéž, s. 88.

⁸⁷ Tamtéž, s. 89.

Postava ženy – Němky, se vyskytovala v českém satirickém tisku mnohem řídkěji než postava muže. Častější výskyt můžeme sledovat v 2. polovině 19. století, ale i zde je zobrazení samotné ženy případem ojedinělým. Německé ženy jako představitelky svého národa vystupují do popředí např.⁸⁸ v čísle 16 „Humoristických listů“ z roku 1890. V kontrastu se představují české ženy bujných tvarů a Němky, všechny stejně „rovné“ a postrádající jakékoli „rozmanitosti“. Cílem této karikatury je i tentokrát výsměch německému národu. Je zde také patrné, že funguje stereotyp „pěkné“ Češky a „nehezké“ Němky.

Pokud se ženy nadále v karikaturách vyskytují, pak převážně jen v doprovodu mužů. Tvoří spíše jen doplněk kresby a nehrají příliš významnou úlohu.

Podobnou pozici jako německé ženy zaujímají v karikatuře⁸⁹ děti. I ony se objevují zřídka a většinou v doprovodu dospělých.⁹⁰

Pravidelným impulsem pro nárůst nacionálních vášní byla sčítání lidu. Opakovala se každých deset let a od roku 1880 si tak stát zjišťoval pro účely školství a stanovení úředního jazyka také národnostní složení obyvatelstva. Výsledky se daly v českých zemích předem dobře odhadnout, protože stavy obou národů zůstávaly bez větších změn. I tak se rakouská statistika stávala terčem obvinění z neobjektivnosti a záměrného nadřívání protivníkovi. Kolonka národnost na formulářích nefigurovala, zjišťovala se pouze obcovací řeč, jejímž prostřednictvím bylo možné výsledky ovlivňovat. Důležitou roli sehrávala etnicky vyhraněná volená samospráva, pod jejímž tlakem museli němčinu v pohraničních oblastech uvádět všichni, kteří ji zde ve veřejném styku používali. K machinacím docházelo i při soukromých sčítáních pořádaných českou stranou; v jejich výsledcích býval počet slovanského obyvatelstva až dvojnásobný.

Největší kreativitu projevili čeští kreslíři v reakcích na poslední sčítání habsburské éry, které proběhlo v roce 1910⁹¹. K redukování počtu Čechů byla německou delegací vyzvána paní Cholera, která v té době vydělala Evropu (obrázek č. 4, str. 40).

⁸⁸ PETEROVÁ, Martina. *Němci v české karikatuře: proměna obrazu Němců ve 20. století*. Přerov: Šárka, 2001. ISBN 80-901755-9-7, s. 116.

⁸⁹ Tamtéž, s. 117.

⁹⁰ Tamtéž, s. 118.

⁹¹ FRONK, Václav. *Sebereflexe české společnosti: přelom 19. a 20. století v perspektivě humoristických časopisů*. Bílina: V. Fronk, 2011. ISBN 978-80-260-0413-4, s. 64.

Obrázek č. 4 – Deputace Němců z Čech u Cholery

K. STROFF

„My vás přicházíme požádat, abyste se laskavě zastavila taky u nás a probrala trochu Čecháčky před tím sčítáním. Poznáte je dobře; my je „poznáváme“ každou chvíli.“⁹²

s. 464

⁹² *Humoristické listy: Archiv českého rozmaru a vtipu*. Praha: Josef Richard Vilímek, 16.9. 1910, 53(39)

V „Humoristických listech“ tehdy podpořila německé zastoupení v Liberci i embrya naložená do lihu v místní nemocnici⁹³ (viz obrázek č. 5 na str. 43).

⁹³ FRONK, Václav. *Sebereflexe české společnosti: přelom 19. a 20. století v perspektivě humoristických časopisů*. Bílina: V. Fronk, 2011. ISBN 978-80-260-0413-4, s. 64.

Obrázek číslo 5 – V německé nemocnici v Liberci

K. STROFF

Primář: „Hleďte, ať máte do Nového roku hodně těch embryí ve špirituse. Až bude to sčítání lidu, tak je připočítáme, aby se naše většina zas na pár let upevnila...“⁹⁴

⁹⁴ *Humoristické listy: Archiv českého rozmaru a vtipu*. Praha: Josef Richard Vilímek, 5.8. 1910, **53(33)**,s. 387

Postavu burše, německého studenta ve spolkové uniformě s typickou jizvou na tváři, který dává místo návštěvy přednášek přednost alkoholu a pouličním výtržnostem, znala už tradiční produkce 90. let. Buršové náleží k nemnoha symbolům německého živlu, které překračují obvyklý politický rámec a dostávají se i do společenského humoru. Vůči jejich demonstrativním průvodům po pražských Příkopech, tzv. bumlům, panovala v řadách české společnosti všeobecná averze, a jejich zobrazování patřilo ke spolehlivým způsobům, jak upoutat pozornost k národnostní problematice také v těch vrstvách, jež k ní jinak zůstávaly zdrženlivé. Postava burše se objevuje i v těch časopisech, kde bychom německého Michla hledali marně.⁹⁵

Zatímco ve státním byrokratickém aparátu hraničila národnost na přelomu století s politickým přesvědčením, hospodářská oblast vlivu nacionalismu odolávala i v nejvypjatějších obdobích. Výzvy k bojkotu německého a židovského zboží odradily řadového zákazníka od výhodnější koupě u cizí konkurence jen výjimečně. Také tematizace této problematiky je v satirických časopisech zřídka a postrádá ostřejší náboj.

Český zákazník si tím, odkud cukrovinky pochází, před první světovou válkou příliš hlavu nelámal (viz obrázek č. 6 na str. 45). Fungovala i vzájemně výhodná spolupráce mezi českými a německými podnikateli, kteří se dokázali dohodnout lépe než jejich zástupci na českém zemském sněmu nebo říšské radě. Obchodní duch nechyběl ani majiteli „Humoristických listů“ J. R. Vilímkovi staršímu. V době Zemské jubilejní výstavy i Národopisné výstavy československé byl sice jeho časopis plný vtipů o Němcích, rozzuřených úspěchem těchto národních podniků, ale pro ty, kteří se jich rozhodli zúčastnit, připravil průvodce v jejich rodném jazyce.⁹⁶

⁹⁵ FRONK, Václav. *Sebereflexe české společnosti: přelom 19. a 20. století v perspektivě humoristických časopisů*. Bílina: V. Fronk, 2011. ISBN 978-80-260-0413-4, s. 66.

⁹⁶ Tamtéž, s. 68.

Obrázek číslo 6 – Cukrovinky z Vídně

K. RÉLINK

„Ale mamá, co tě to napadlo dávat pětku za cukrovinky z Vídně? Vždyť je to německý výrobek.“

„No víš, Emčo, ten staniol s nich dáme všechn ve prospěch Matice...“⁹⁷

⁹⁷ *Humoristické listy: Archiv českého rozmaru a vtipu*. Praha: Josef Richard Vilímek, 7.7. 1911, 54(29), s. 341

Většina české společnosti sdílela na přelomu 19. a 20. století v otázce postavení žen jednoznačné stanovisko. Tradiční role jim vymezovala místo u rodinného krbu, důležitost této pomyslné hranice, oddělující privátní sféru od vnějšího světa, byla ve střední Evropě pocíťována zvlášť intenzivně. Situace se lišila v různých sociálních vrstvách. Narůstal počet měšťanských rodin, ve kterých většinu domácích prací přebíralo služebnictvo. V tomto prostředí se poprvé uplatňuje nový fenomén, ženská emancipace.

Karikatura byla před první světovou válkou výhradně mužskou doménou, ale její pohled není zdaleka jednostranný. Urážlivé útoky proti ženám byly s dobovým vkusem neslučitelné, řada příspěvků naopak svědčí o tom, že kreslíři dokázali přednosti vzdělaných a sebevědomých moderních dam ocenit.⁹⁸ Mezi zastánci změn, stejně jako mezi těmi, kteří se vyslovovali pro obranu tradičních hodnot, nalezneme ženy i muže. Konvence se pravidelně hlásí o slovo v případě, kdy se společnost cítí přehnanými změnami ohrožena. Převaha mužů se projevuje zejména tím, že bývají původci pointy, mají poslední slovo. Podřízenou roli slečen i manželek vyjadřují také zdrobněliny jejich jmen.

V českém kresleném humoru je patrný postupný nárůst ženského sebevědomí. S řadou dominantních žen se setkáváme už v černobílé podobě „Humoristických listů“ v 19. století. Manžel reprezentoval rodinu jako její hlava na veřejnosti, v soukromé sféře přitom zůstával oběma partnerům dostatečný prostor k uplatnění autority.⁹⁹

Snaha provdat se za každou cenu se stává pro dobové humoristy vděčným námětem.¹⁰⁰ Vstup do manželství byl pro ženy klíčovou životní metou. Na sňatku záleželo ženám více než jejich partnerům, pro něž vždy znamenal nevíтанé omezení v podobě ztráty mládeneckých svobod (viz obrázek č. 7 str. 47, další obrázek č. 8 str. 48 a obrázek č. 9 str. 49). Kvůli nerovnoměrnému demografickému vývoji v 2. polovině 19. století se vhodný nápadník stal vysloveně nedostatkovým zbožím.¹⁰¹

⁹⁸ FRONK, Václav. *Sebereflexe české společnosti: přelom 19. a 20. století v perspektivě humoristických časopisů*. Bílina: V. Fronk, 2011. ISBN 978-80-260-0413-4, s. 148.

⁹⁹ Tamtéž, s. 149.

¹⁰⁰ Tamtéž, s. 153.

¹⁰¹ Tamtéž, s. 152.

Obrázek číslo 7 – Není manželství jako Manželství
„Sliboval prý jste této slečně manželství?“

K. ŠIMŮNEK

„Ano, prosím, ale ona tomu asi špatně rozuměla! To se tak jmenuje Strindbergův román, který jsem jí chtěl dát přečíst...“¹⁰²

¹⁰² *Humoristické listy: Archiv českého rozmaru a vtipu*. Praha: Josef Richard Vilímek, 9.9. 1910, **53**(38), s.458

Obrázek číslo 8 – U sprostředkovatele sňatků

F. ŽENÍŠEK jun.

„Mám tu jednu výbornou partii. Dva domy bez dluhů a třicet tisíc hotových, ale má jednu nohu kratší –“

„I to nevadí! Já mám obě nohy kratší...“¹⁰³

¹⁰³ *Humoristické listy: Archiv českého rozmaru a vtipu*. Praha: Josef Richard Vilímek, 25.11. 1910, **53**(49), s.585

Obrázek číslo 9

K. ŠIMŮNEK

„Jsi-li v nedbalkách, nikdy nepřijímej pánských návštěv.“

Z knihy: „Jak se dívky a ženy chovati mají.“¹⁰⁴

¹⁰⁴ *Humoristické listy: Archiv českého rozmaru a vtipu*. Praha: Josef Richard Vilímek, 3. 2. 1911, 54(7), s. 81

Zájem o módu patří do sféry tradiční role ženy odnepaměti. Kreslený humor v něm vždy nacházel dostatek příležitostí pro shovívavé ironizování výstředních novinek a odkrývání povrchností, která bývá s přílišným zájmem o vlastní zevnějšek spojena. Nejvýraznějším prvkem v dámském oblečení na přelomu století byl klobouk. Stále větší, a proto neskladný, drahý, vyzbrojený jehlicemi, jimiž ohrožoval kolemjdoucí. A především zavčas nahrazený novým a neokoukaným. Několik příspěvků zaznamenáváme už v 90. letech, ale jako samostatný fenomén nastupuje klobouková tematika až roku 1907 (viz obrázek č. 10 na str. 51 + obrázek č. 11 na str. 52). Stává se symbolem pro obecnou změnu vztahu ke spotřebě.

Rámec běžné produkce překračuje několik příspěvků na téma ženských kalhot, přesněji kalhotových sukni. Pokud byl klobouk pouze výstřední, dámské kalhoty znamenaly šokující narušení staletých symbolických hranic mužského a ženského světa a jejich nošení se stávalo skutečným dobrodružstvím.¹⁰⁵

Móda se nedotýkala jen oblečení, postihovala i celkový fyzický vzhled dam. Moderní žena začíná programově hubnout. Štíhlejší jsou rovněž mladé ženy na ilustracích, na rozdíl od svých patřičně zaoblených matek.¹⁰⁶

¹⁰⁵ FRONK, Václav. *Sebereflexe české společnosti: přelom 19. a 20. století v perspektivě humoristických časopisů*. Bílina: V. Fronk, 2011. ISBN 978-80-260-0413-4, s. 166.

¹⁰⁶ Tamtéž, s. 168.

Obrázek číslo 10 – Letošní moda dámských klobouků¹⁰⁷

JOSEF LADA

¹⁰⁷ *Humoristické listy: Archiv českého rozmaru a vtipu*. Praha: Josef Richard Vilímek, 9.10.1908, 51(42), s. 500

Obrázek číslo 11 – Klobouk model 2911

J. KOČÍ

„Pospěšme si, starej, pospěšme! Milostivá chce se za hodinu ukázat ve Stromovce v novém klobouku.“¹⁰⁸

¹⁰⁸ *Humoristické listy: Archiv českého rozmaru a vtipu*. Praha: Josef Richard Vilímek, 1.4. 1910, **53**(15), s.173

Význam pojmu sport byl na přelomu 19. a 20. století chápán o něco šířeji než dnes. Zahrnoval pestrou škálu způsobů trávení volného času, který vzniká jako další z důležitých projevů modernizace v souvislosti s růstem životní úrovně a postupným zkracováním pracovní doby.¹⁰⁹ Sport ve svých rozmanitých podobách zažíval už na konci 19. století pozoruhodný rozvoj a rychle se rozšiřoval do celého světa.

Ne všechna sportovní odvětví dokázala přispěvatele humoristických časopisů dostatečně zaujmout. Jako vyhraněné téma se v českém prostředí vyprofilovala především kopaná. Lyžování a tenis jsou zobrazovány jako zábava „horních deseti tisíc“. Pravidelně se setkáváme s veslováním a s početnou řadou příspěvků k neorganizované pěší turistice. Reakce na lední hokej zcela chybí, přestože národní tým od počátků své existence dosahoval překvapivých úspěchů a už roku 1911 získal v Berlíně pro Čechy první titul mistrů Evropy.¹¹⁰

Fotbal si našel početnou vrstvu příznivců zejména mezi studenty. Dělo se tak většinou přes výslovný odpor vzdělávacích ústavů. Dokončení školy zpravidla znamenalo předčasný konec sportovní kariéry, přílišné podlehnutí fotbalovému nadšení mohlo zase vážně zkomplikovat studia.¹¹¹

Pro ilustrovaný humor začátku 20. století se už zájem o sport stává takřka povinností, fotbalová tematika nechybí v roce 1907 ani v prvním čísle reformovaných „Humoristických listů“.¹¹² Rok 1913 se už na stránkách „Humoristických listů“ nese ve znamení pravé sportovní horečky. Ke slovu se dostává soutěživost,¹¹³ autoři vymýšlejí závody v disciplínách co nejpřekvapivějších: v pití piva (viz obrázek č. 12 na str. 54) nebo v orbě.¹¹⁴

¹⁰⁹ FRONK, Václav. *Sebereflexe české společnosti: přelom 19. a 20. století v perspektivě humoristických časopisů*. Bílina: V. Fronk, 2011. ISBN 978-80-260-0413-4, s. 175.

¹¹⁰ Tamtéž, s. 177.

¹¹¹ Tamtéž, s. 185.

¹¹² Tamtéž, s. 191.

¹¹³ Tamtéž, s. 194.

¹¹⁴ Tamtéž, s. 196.

Obrázek číslo 12 – V době lámání rekordů
Sylvestrovský zápas Čuřil versus Nálevka o mistrovství střední Evropy

K. STROFF

„Podívej se, jak ho Čuřil bere v posledním kole. Už má šestasedmdesát bodů...!“¹¹⁵

¹¹⁵ *Humoristické listy: Archiv českého rozmaru a vtupu*. Praha: Josef Richard Vilímek, 27.12. 1912, 56(2), s. 28

Sociální příslušnost vystupuje v českém satirickém tisku do popředí až s rokem 1907. Stále častěji se setkáváme s konflikty jednoznačně vyplývajícími z velkých majetkových rozdílů v moderní společnosti. Sociální otázka se před první světovou válkou stává vyloženě módní záležitostí. Tímto způsobem se také projevuje celkový posun časopisů směrem doleva v souvislosti se zavedením všeobecného a rovného hlasovacího práva.

Satirický osten se nejčastěji obrací proti vrstvám považovaným za „neproduktivní“. Vyhraněné skupiny tvoří především zástupci tradičních stavů, šlechta a církve.

Úsměvnou figurkou je roztržitý profesor, srovnatelnou roli hraje také malíř; oba představují výstřední individuality vyřazené ze sociálních vztahů. Nechybí ani spodina, nejrůznější žebráci (viz obrázek č. 13 na str. 56) a vagabundi, zdroj kriminality i hrozba možných sociálních konfliktů.¹¹⁶

Reprezentantem měšťanské střední třídy je „pan Buržoust“. V českém prostředí jde nejčastěji o majitele činžovního domu, k jehož atributům náleží nápadná tloušťka¹¹⁷ a naprostá neschopnost jakýchkoliv intelektuálních výkonů.¹¹⁸

Občanské elity byly v české společnosti na přelomu 19. a 20. století vrstvou se značnou dynamikou, řada jejích členů se teprve přizpůsobovala svému sociálnímu vzestupu. Svým životním stylem se jim snažili přiblížit i ti, jejichž možnosti zůstávaly skromnější. Tento rozpor je vděčným soustem pro humoristické časopisy, které poukazují na projevy života nad poměry.¹¹⁹

V novější podobě časopisů přestává být člověk v těžké materiální situaci osamoceným jedincem. Setkáváme se s výjevy z „hladových průvodů“; hesla na transparentech jsou někdy dána do souvislosti s reklamou¹²⁰ (viz obrázek č. 14 na str. 57).

¹¹⁶ FRONK, Václav. *Sebereflexe české společnosti: přelom 19. a 20. století v perspektivě humoristických časopisů*. Bílina: V. Fronk, 2011. ISBN 978-80-260-0413-4, s. 197.

¹¹⁷ Tamtéž, s. 209.

¹¹⁸ Tamtéž, s. 211.

¹¹⁹ Tamtéž, s. 212.

¹²⁰ Tamtéž, s. 213.

Obrázek číslo 13 – Ve všem konkurence

J. KOČÍ

„Jak se vede, dědoušku?“

„Špatně, milostpane! Špinavá konkurence! Podívají se, tamhle konkurent jakou si pořídil reklamu! Dneska už ani žebrot člověk nemůže, dyž do toho nemá...“¹²¹

¹²¹ *Humoristické listy: Archiv českého rozmaru a vtipu*. Praha: Josef Richard Vilímek, 2.6. 1911, 54(24), s. 285

Obrázek číslo 14 – Dobrodíneec

JOSEF LADA

Majitel pekárny Mühlenstein : „Dal bych těm chudákům pět korun, snad i šest, kdyby s tou tabulí chodili tejden po Praze a ten nápis upravili tak : Dejte nám chleba z Mühlensteinovy pekárny!“¹²²

¹²² *Humoristické listy: Archiv českého rozmaru a vtipu*. Praha: Josef Richard Vilímek, 12.3. 1909, **52**(12), s.137

Konfrontace města a vesnice měla už ve starší podobě „Humoristických listů“ své pevně vymezené místo. Řada Pražanů trávila prázdniny na letním bytě (viz obrázek č. 15 na str. 59), hlavní příležitostí, při níž v hojném počtu přijížděli do Prahy i lidé ze vzdálených obcí na Moravě, byla květnová svatojánská slavnost. Původně církevní slavnost k uctění památky sv. Jana Nepomuckého dostávala po přelomu století stále komerčnější rysy.¹²³

K tradičnímu obrazu venkovanů patří jejich menší přehled o veřejných záležitostech, vyplývající z nedostatku informací. Jejich celkové nižší vzdělání dokládá i neznalost cizích slov.¹²⁴ Pro postavy venkovanů je typický lidový kroj; v jejich promluvách nacházíme moravské nářeční prvky.¹²⁵ Obraz hloupých vesničanů a líných měšťáků se utvářel pod vlivem oboustranné rivality od středověku, v moderní době zůstává pohled časopisů většinou vyvážený.

Česká společnost si až do začátku 20. století udržela svůj venkovský charakter, který se odráží i v humoristických časopisech.¹²⁶

¹²³ FRONK, Václav. *Sebereflexe české společnosti: přelom 19. a 20. století v perspektivě humoristických časopisů*. Bílina: V. Fronk, 2011. ISBN 978-80-260-0413-4, s. 218.

¹²⁴ Tamtéž, s. 219.

¹²⁵ Tamtéž, s. 218.

¹²⁶ Tamtéž, s. 219.

Obrázek číslo 15 – Profesor na venkově

J. KOČÍ

Profesor na venkově píše psaní ženě do Prahy : „ – A ještě něco! Kdybys při čtení tohoto dopisu pozorovala, že je tam někde puntík, kde by býti neměl, mějž mne za omluvena. To jsem neudělal já, nýbrž mouchy...“¹²⁷

¹²⁷ *Humoristické listy: Archiv českého rozmaru a vtipu*. Praha: Josef Richard Vilímek, 16.6. 1911, **54**(26), s.320

5 Změny v časopisu po roce 1907

Roku 1907 proběhla v „Humoristických listech“ zásadní reforma. Vedení listu přebírá zakladatelův syn, Josef Richard Vilímek mladší.¹²⁸ Pod jeho vedením získal titul novou koncepci – spektrum publikovaného humoru se významně rozšířilo a týdeník začal tisknout¹²⁹ práce většího okruhu kreslířů. Vilímek junior byl nicméně v době převzetí „Humorů“ jen o dva roky mladší než ony a jeho vkus byl značně konzervativní. Na dynamický rozvoj moderního výtvarného umění ve světě pohlížel s velkou skepsí a časopisu ponechal jeho lidový ráz. Díky tomu se týdeníku znovu podařilo obhájit pozici nejpopulárnějšího humoristického časopisu v českých zemích.¹³⁰

Dlouholetý podtitul *Obrázkový politicko-satyrický týdeník* byl přejmenován na *Obrázkový týdeník humoristicko-satirický*. J. R. Vilímek st. je v prvním čísle tohoto ročníku přivítán na stránkách vlastního listu samotným Otto von Bismarckem. Dávna nevráživost, o které neměl německý státník s velkou pravděpodobností nejmenší tušení, je tak symbolicky ukončena.¹³¹ Hlavní roli začíná hrát jednoznačně zábavný typ příspěvků.¹³²

Počet přispěvatelů vzrůstá, nejvýraznějšími postavami se stávají Karel Stroff, o něco později – přes neustálé spory s majitelem časopisu – i Josef Lada. Bezvýznamná nejsou ani jména dalších ilustrátorů, z nichž mnozí se mohou honosit titulem akademický malíř. Patřili mezi ně např. Viktor Oliva, Frant. Ženíšek junior, Josef Kočí, Kamil Vlastislav Muttich, Karel Rélink nebo Alois Wierer.¹³³ Tato spolupráce byla pro všechny vítaným zdrojem pravidelného příjmu, z uměleckého hlediska přijatelnějším než reklama.¹³⁴

¹²⁸ CHROBÁK, Ondřej a WINTER, Tomáš (ed.). *V okovech smíchu: karikatura a české umění 1900-1950*. Praha: Gallery, 2006. ISBN 80-86010-98-8, s.101.

¹²⁹ LADA, Josef. *Humory: kreslené anekdoty z Humoristických listů 1911-1916*. V Praze: Plus, 2014. ISBN 978-80-259-0352-0, s. 5.

¹³⁰ Tamtéž, s. 6.

¹³¹ FRONK, Václav. *Sebereflexe české společnosti: přelom 19. a 20. století v perspektivě humoristických časopisů*. Bílina: V. Fronk, 2011. ISBN 978-80-260-0413-4, s. 24.

¹³² CHROBÁK, Ondřej a WINTER, Tomáš (ed.). *V okovech smíchu: karikatura a české umění 1900-1950*. Praha: Gallery, 2006. ISBN 80-86010-98-8, s. 101.

¹³³ Tamtéž, s. 101.

¹³⁴ FRONK, Václav. *Sebereflexe české společnosti: přelom 19. a 20. století v perspektivě humoristických časopisů*. Bílina: V. Fronk, 2011. ISBN 978-80-260-0413-4, s. 26.

Nezůstává však jen u formy. Otevírá se další, dosud spíše přehlížené téma, sociální otázka. Rozdělení na politickou a společenskou část je zmírněno jejich vzájemným prostupováním. Zvlášť důležitým událostem, jakou byl třeba přelet Halleyovy komety, je věnována zvýšená pozornost (viz obrázek č. 16 na str. 62) formou předem inzerovaných tematicky zaměřených čísel.¹³⁵

Posun zaznamenává též textová část. Vedle krátkých básní, epigramů a anekdot se i v ní natrvalo usidlují náročnější prozaické žánry. Jejich nejvýraznějšími autory jsou Václav Štech, Josef Skružný, objevuje se i Karel Hašler a první muž předválečné bohémy Jaroslav Hašek, který plní svými povídkami stránky většiny pražských humoristických časopisů.¹³⁶

¹³⁵ FRONK, Václav. *Sebereflexe české společnosti: přelom 19. a 20. století v perspektivě humoristických časopisů*. Bílina: V. Fronk, 2011. ISBN 978-80-260-0413-4, s. 26.

¹³⁶ CHROBÁK, Ondřej a WINTER, Tomáš (ed.). *V okovech smíchu: karikatura a české umění 1900-1950*. Praha: Gallery, 2006. ISBN 80-86010-98-8, s. 101.

Obrázek číslo 16 – Halleyova kometa

K. STROFF

PŘÍCHOD HALLEYOVY KOMETY za 75 let, až už se jí nebudeme docela nic bát¹³⁷

¹³⁷ *Humoristické listy: Archiv českého rozmaru a vtipu*. Praha: Josef Richard Vilímek, 18.2. 1910, 53(9), s. 97

5.1 Josef Skružný

Josef Skružný (1871-1948) byl humorista, autor povídek, fejetonů, časových veršů a veseloher. Vyrůstal v rodině drobného obchodníka. Vyučil se kameníkem a pracoval jako pomocník u kamenických firem Fr. Melichar a Bayer v Praze na Žižkově. V roce 1895 byl přijat do redakce „Humoristických listů“, kde setrval jako redaktor, kreslíř a hojný přispěvatel až do svého odchodu na odpočinek (1930). V letech 1910-1930 redigoval „Vilímkův humoristický kalendář“. Jako úspěšný autor veseloher založil v roce 1916 Českou divadelní agenturu, která kromě jeho autorských práv zastupovala i práva dalších podobně zaměřených autorů.

Skružný se postupně stal jedním z nejvýraznějších autorů „Humoristických listů“, zvláště po roce 1906, kdy začal otiskovat fejetony vtipně komentující vážné i okrajové události týdne. Popularitu dosáhl zejména autostylizačně pojatou dlouhodobou sérií příhod nezdárného učně s literárními ambicemi Venouška Dolejše, pronásledovaného nepochopením okolí, a jeho múzy, oddané nevěsty Stázičky Voňavkové (Původní zprávy Venouška Dolejše). Venouškovy příhody z dětství, útrapy učňovských let a milostný román se Stázičkou jsou zde líčeny s naivně stylizovanou dětskou vážností a opravdovostí. Z těchto epizod pak sestavoval jednotlivé svazky knižně vydaných a jím ilustrovaných „Spisů Venouška Dolejše“. Obdobnou vypravěčskou stylizaci volil i při koncipování postavy služebné Kačenky líčící poměry v pražských domácnostech a svá nepovedená milostná dobrodružství v deníku, předkládaném autorem jako nalezený rukopis (Deník Kačenky Strnadové, služebné v Praze).

I jeho další povídkové soubory vznikaly sebráním většinou již předtím časopisecky publikovaných humoresek. Při značné námětové rozptýlenosti je jim společný jak rozsahem nevelký formát, tak dobrosrdečný, starosvětský humor a lehce shovívavý, místy ironizující pohled na lidské chyby jejich drobných hrdinů.

Vedle próz uveřejňoval v „Humoristických listech“ i množství krátkých satirických básní, jediná jeho knižně vydaná básnická sbírka je souborem humorně laděných jarmarečných milostných romancí (Deklamace).¹³⁸

¹³⁸ MERHAUT, Luboš (ed.). *Lexikon české literatury: osobnosti, díla, instituce*. Praha: Academia, 2008. ISBN 978-80-200-1572-3, s. 176.

5.2 Václav Štech

Václav Štech (1859-1947) byl dramatik, autor románů, povídek i humoresek se společenskou a milostnou tematikou, divadelník, publicista a osvětový pracovník. V roce 1870 vstoupil do piaristického gymnázia a roku 1873 pokračoval ve studiu v Praze na Akademickém gymnáziu. Po absolvování šesté třídy přestoupil do 2. ročníku učitelského ústavu. Jeho další působení ovlivnil kustod Národního muzea F. X. Beneš, který ho přivedl k žurnalistice, k psaní a překládání zpráv a referátů o archeologii pro pražské noviny. Od roku 1885 učil kreslení na pokračovací průmyslové škole. Účastnil se místního veřejného a spolkového života v Sokole ve Slaném, roku 1883 byl iniciátorem stavby divadelní budovy, zakládal Vlastivědné muzeum (1886), kde byl kustodem. V roce 1883 dal podnět k zřízení místního odboru Ústřední matice školské ve Slaném a stal se jeho jednatelem, byl i členem obecního zastupitelstva, současně působil i ve funkci jednatele¹³⁹ odboru Národopisné výstavy československé pro okres Slaný.

Od roku 1901 řídil jako předseda Nakladatelské družstvo Máje, podílel se na redakci jeho stejnojmenného časopisu, do něhož přispíval romány na pokračování, fejetony, literárními i divadelními články a referáty. V letech 1898-1907 vedl divadelní agenturu, přičinil se o založení pražského divadla Uranie (1898), stál u vzniku divadla na Král. Vinohradech a v letech 1909-1914 byl jeho ředitelem.

V. Štech byl především dramatik, který čerpal látku ke svým hrám z prostředí světa novodobého podnikání, politických zápasů a milostných vztahů.

V próze dospěl od drobných humoresek a črt čerpajících hlavně z vlastních zážitků z divadelního zákulisí nejdříve k několika satirickým pracím komentujícím kriticky maloměstské poměry s jejich ustálenými rituály a mravními poklesky, poté k široce koncipovaným románům zobrazujícím život vznikající pražské velkoměstské periferie.¹⁴⁰

¹³⁹ MERHAUT, Luboš (ed.). *Lexikon české literatury: osobnosti, díla, instituce*. Praha: Academia, 2008. ISBN 978-80-200-1572-3, s. 734.

¹⁴⁰ Tamtéž, s. 735.

5.3 Josef Lada

Josef Lada (1887-1957) byl malíř a ilustrátor knih, autor pohádek a vzpomínek; jeho tvorba vyrůstala z prožitku dětství stráveného na vsi a z tradice lidového umění výtvarného i slovesného.¹⁴¹ Narodil se ve středočeské vesničce Hrusice v rodině ševce.¹⁴² Základní školu navštěvoval v rodné vsi.¹⁴³ V patnácti letech odešel do Prahy a ačkoli se začal učit knihařské řemeslo, byl od počátku odhodlaný prosadit se jako výtvarník. V roce 1904 otiskl první drobné ilustrace v literárním časopise „Máj“, brzy se soustředil na humoristickou kresbu.¹⁴⁴ Od roku 1905 navštěvoval večerní kursy kreslení prof. A. Jakesche na Uměleckoprůmyslové škole. Od roku 1906 zde nastoupil řádné studium, ale na jaře 1907 studia zanechal a stal se na krátký čas redaktorem „Humoristických listů“. Uveřejnění kreseb ve vídeňském časopise „Die Muskette“ mu otevřelo publikační možnosti v českých humoristických časopisech („Humoristické listy“, „Rašple“, „Švanda dudák“, „Veselá Praha“).¹⁴⁵

„Humoristické listy“ začaly tisknout jeho kreslené vtipy i obrázkové seriály.¹⁴⁶ Lada, který pozorně sledoval dění na výtvarné scéně i produkci zahraničních humoristických časopisů, toužil po nalezení vlastního výrazného, jednoduchého stylu, jenž by byl srozumitelný a přitom moderní. „Humory“ patřily k nejživotnějším a nejlépe placícím časopisům svého druhu, a tak byl kreslíř často nucen k tu větším, tu menším výtvarným kompromisům. Na přelomu let 1914 a 1915 začala být pro Ladovu tvorbu v „Humorech“ charakteristická tenká obrysová linka doplněná často jemnou šrafurou. Výjimečnou pozici v autorově díle má několik pečlivě vystínovaných tužkokreseb.

Redakční zadání mělo značný vliv na výběr témat Ladových kreslených anekdot tištěných ve Vilímkově týdeníku.¹⁴⁷

¹⁴¹ FORST, Vladimír (ed.). *Lexikon české literatury: osobnosti, díla, instituce*. Praha: Academia, 1993. ISBN 80-200-0469-6, s. 1119.

¹⁴² LADA, Josef. *Nezbedné komiksy: obrázkové seriály z Humoristických listů 1908-1916*. V Praze: Plus, 2012. ISBN 978-80-259-0122-9, s. 5.

¹⁴³ FORST, Vladimír (ed.). *Lexikon české literatury: osobnosti, díla, instituce*. Praha: Academia, 1993. ISBN 80-200-0469-6, s. 1119.

¹⁴⁴ LADA, Josef. *Nezbedné komiksy: obrázkové seriály z Humoristických listů 1908-1916*. V Praze: Plus, 2012. ISBN 978-80-259-0122-9, s. 5.

¹⁴⁵ FORST, Vladimír (ed.). *Lexikon české literatury: osobnosti, díla, instituce*. Praha: Academia, 1993. ISBN 80-200-0469-6, s. 1119.

¹⁴⁶ LADA, Josef. *Humory: kreslené anekdoty z Humoristických listů 1911-1916*. V Praze: Plus, 2014. ISBN 978-80-259-0352-0, s. 6.

¹⁴⁷ Tamtéž, s.7.

Především téměř všudypřítomná politika představuje námětový okruh, který Ladovi nebyl zcela vlastní a vznikal na objednávku. K jiným opakujícím se motivům však Lada přirozeně tíhnul (viz obrázek č. 17 na str. 67 a obrázek č. 18 na str. 68): domácí i exotická zvířata, svět cirkusáků a komediantů, pohádkové bytosti, dětské dovádění, shovívavě nahlížené venkovské prostředí. Pro „Humoristické listy“ nakreslil i mnoho reklam¹⁴⁸ (viz obrázek číslo 19 na str. 69).

Po začátku první světové války se námětová škála rozšířila o humorné reakce na potíže s obstaráváním potravin a další trampoty zapříčiněné životem ve válečných časech.¹⁴⁹

Ladovo primární působení bylo výtvarné, jeho výtvarný talent krystalizoval v těsném doteku s literaturou. V této celoživotní symbióze výtvarného a literárního projevu se jeho kresba literaturou od počátku tematicky inspirovala (ilustrace knih jiných autorů, výtvarné parafráze lidových přísloví a rčení), zároveň však na svém původci vyžadovala i textové doplnění a literární fabulaci.¹⁵⁰

Přestože se Josef Lada nikdy nestal členem žádného výtvarného hnutí, vnímal moderní trendy a dokázal si z nich vybrat to, co mu bylo blízké, aniž by podléhal módním vlivům.¹⁵¹ Patřil k prvním českým autorům, kteří zkoušeli vyprávět kreslené příběhy pouze s pomocí dialogových bublin a osvobodit je od doplňkových komentářů pod obrázky.¹⁵²

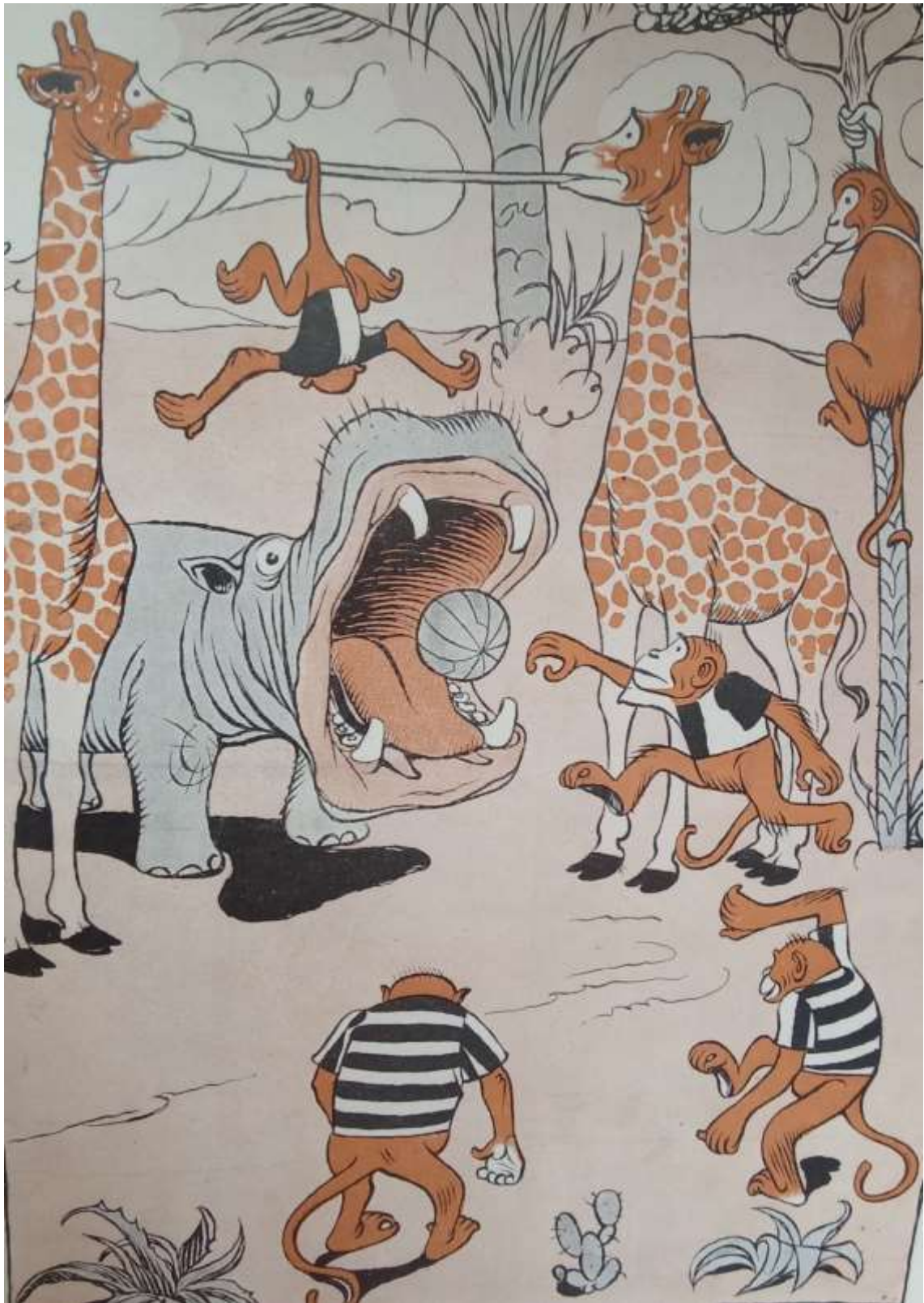
¹⁴⁸ LADA, Josef. *Humory: kreslené anekdoty z Humoristických listů 1911-1916*. V Praze: Plus, 2014. ISBN 978-80-259-0352-0, s. 7.

¹⁴⁹ LADA, Josef. *Nezbedné komiksy: obrázkové seriály z Humoristických listů 1908-1916*. V Praze: Plus, 2012. ISBN 978-80-259-0122-9, s. 8.

¹⁵⁰ FORST, Vladimír (ed.). *Lexikon české literatury: osobnosti, díla, instituce*. Praha: Academia, 1993. ISBN 80-200-0469-6, s. 1119.

¹⁵¹ LADA, Josef. *Nezbedné komiksy: obrázkové seriály z Humoristických listů 1908-1916*. V Praze: Plus, 2012. ISBN 978-80-259-0122-9, s. 8.

¹⁵² Tamtéž, s. 16.

Obrázek číslo 17 – Opičí kopaná v Africe

JOSEF LADA

„Góóóóóó!“¹⁵³

¹⁵³ *Humoristické listy: Archiv českého rozmaru a vtipu*. Praha: Josef Richard Vilímek, 18.10. 1912, **55**(44), s.545

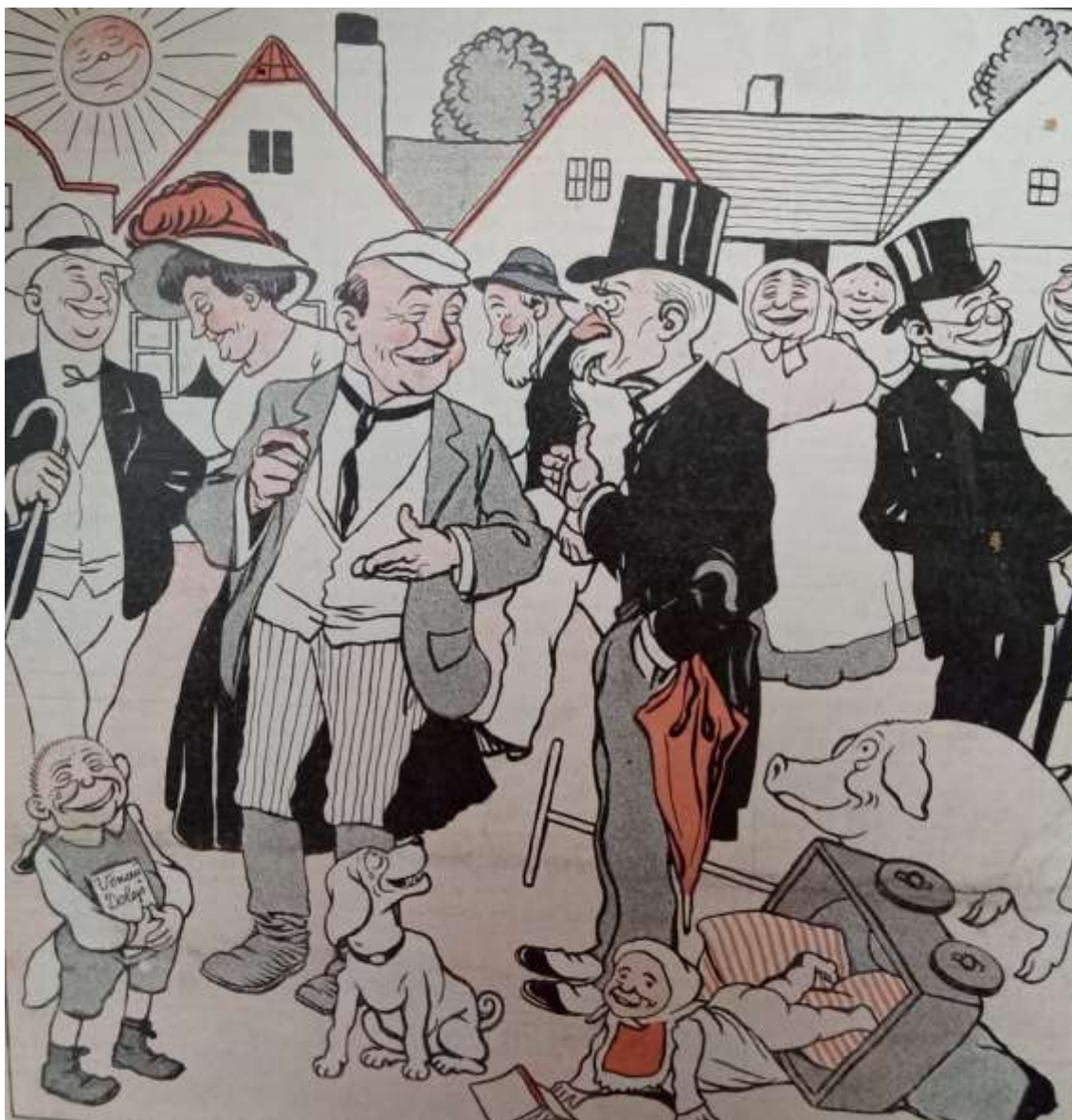

Obrázek číslo 18 – V rodině starého zloděje

JOSEF LADA

Matka : „No tak ho do toho nenuť, starej! Vidíš, že je kluk na to slabej! Dáme ho radši študovat, ať je z něho finanční ministr.“¹⁵⁴

¹⁵⁴ *Humoristické listy: Archiv českého rozmaru a vtípu*. Praha: Josef Richard Vilímek, 19.7. 1912, 55(31), s.365

Obrázek číslo 19 – Reklama

JOSEF LADA

Vládní inspektor : „A tohle se mi líbí! Psali jste do Vídně, jak tady řadí sucha, že je tu pláč a zármutek a zatím –“

Starosta : „Ale to udělal ten Vilímek! Nedávno vydal knížku od toho Venouška Dolejše „Z mého notesu“, teď zas ten Humoristický kalendář, a tak se tu musíme smát a zapomínáme na všechno.“

Vládní inspektor : „Tak? Tohle teda musíme objednat i pro ostatní okresy...*)¹⁵⁵

¹⁵⁵ *Humoristické listy: Archiv českého rozmaru a vtipu*. Praha: Josef Richard Vilímek, 25.8. 1911, 54(36), s.436

6 Monotematická čísla časopisu

6.1 Sokol

V 19. století česká společnost vedle zdravotního cvičení oceňovala především organizovanou tělovýchovu v rámci České obce sokolské, která byla všeobecně uznávána jako důležitý prostředek k semknutí národa a demonstraci jeho síly.¹⁵⁶ Sokol byl první český tělovýchovný spolek ustavený na popud Miroslava Tyrše 16. února 1862 pod jménem Tělocvičná jednota pražská neb Sokol pražský. Prvním starostou byl Jindřich Fügner¹⁵⁷ (1822-1864)¹⁵⁸, prvním náčelníkem Miroslav Tyrš¹⁵⁹ (1832-1884)¹⁶⁰.

Z malých začátků vyrostlo mohutné sokolské hnutí, jemuž Tyrš dal náplň, směr a cíl. Podle pokrokových ideálů Tyršových, jimiž byly zejména boj za svobodu a demokracii, měl Sokol vytvořit bratrstvo vycvičené k národnímu zápasu za osvobození z rakouského jařma.¹⁶¹ Toto sdružení získalo od 80. let skutečně masový základ, roku 1913 vykazovalo 194 332 členů v 1 279 jednotách. Jeho stejnokroje představují vážený symbol národní identity i v karikatuře. Motivací ke vstupu do Sokola nebyla pouze touha zvyšovat fyzickou zdatnost, členství otevíralo i řadu možností k navázání užitečných kontaktů.¹⁶²

Sokolské jednoty se sloučily zprvu v Českou, později v Československou obec sokolskou (ČOS), jejíž největší rozmach nastal v roce 1938, kdy měla přes 639 000 příslušníků, členstva, dorostu a žactva ve 44 župách s 2 541 jednotami a 175 pobočkami. Vnější projevem tělovýchovné a organizační vyspělosti Sokolstva bylo pořádání veřejných cvičení, všesokolských sletů. Za I. všesokolský slet se pokládá veřejné vystoupení roku 1882, které bylo vedeno ještě M. Tyršem. Za Rakousko-Uherska se konalo šest všesokolských sletů.¹⁶³

¹⁵⁶ FRONK, Václav. *Sebereflexe české společnosti: přelom 19. a 20. století v perspektivě humoristických časopisů*. Bílina: V. Fronk, 2011. ISBN 978-80-260-0413-4, s. 175.

¹⁵⁷ *Příruční slovník naučný*. Praha: Academia, 1967, s. 175.

¹⁵⁸ AUGUSTA, Pavel. *Kdo byl kdo v našich dějinách do roku 1918*. 3. dopl. a ilustr. vyd. Praha: Libri, 1996. ISBN 80-85983-06-0, s. 110.

¹⁵⁹ *Příruční slovník naučný*. Praha: Academia, 1967, s. 175.

¹⁶⁰ AUGUSTA, Pavel. *Kdo byl kdo v našich dějinách do roku 1918*. 3. dopl. a ilustr. vyd. Praha: Libri, 1996. ISBN 80-85983-06-0, s. 432.

¹⁶¹ *Příruční slovník naučný*. Praha: Academia, 1967, s. 175.

¹⁶² FRONK, Václav. *Sebereflexe české společnosti: přelom 19. a 20. století v perspektivě humoristických časopisů*. Bílina: V. Fronk, 2011. ISBN 978-80-260-0413-4, s. 175.

¹⁶³ *Příruční slovník naučný*. Praha: Academia, 1967, s. 175.

Druhý slet se připravoval na rok 1887, k pětadvacátému výročí Sokola. Jelikož ale průvod, ba i veřejné vítání hostů úřady zakázaly, Sokol pražský od sletu upustil a omezil se na závody mimo Prahu. Od Tyršova úmrtí do vypuknutí Velké války se uskutečnilo pět sletů: druhý roku 1891 a další v letech 1895 (oba u příležitosti dvou velkých výstav, Jubilejní a Národopisné), 1901, 1907 a 1912.¹⁶⁴

Znak sokolské organizace vznikl v roce 1867 spolu se založením tělocvičného spolku Sokol ve Lvově. Polský Sokol byl první sportovní organizací, která měla ve znamení vojenské znaky a národní symboly. Tato organizace má svůj původ v Čechách, odkud pochází i její znak, který spolu s vlajkou navrhl přední český malíř Josef Mánes. Znak polského Sokola se ale od českého znaku výrazně liší.¹⁶⁵

6.1.1 Číslo sokolské 28 ze dne 28. června 1912

Některá čísla „Humoristických listů“ byla zaměřena monotematicky. Týkalo se to i čísla 28 z roku 1912, kdy se konal VI. všesokolský slet a v tomto roce také uplynulo padesát let od založení České obce sokolské.

Sokolské slety, které se konaly od roku 1882, patřily k nejvýznamnějším událostem českého veřejného života. „Humoristické listy“ je nikdy neopomenuly s nadšením přivítat a v letech 1907 a 1912 jim věnovaly monotematické číslo.¹⁶⁶ VI. slet v roce 1912 trval pět týdnů. Cvičilo a závodilo na něm přes 30 000 sokolů, diváků přišlo desetkrát tolik. Vystoupili i cvičenci z Ameriky, z Francie a ze slovanských zemí.¹⁶⁷

Členem Sokola byl od 1. 4. 1862 i J. R. Vilímek starší. Ve svých pamětech vzpomíná, že den po prvních sokolských šibřinkách, 27. 2. 1865, byl propuštěn z vězení.¹⁶⁸

¹⁶⁴ SAK, Robert. *Miroslav Tyrš: sokol, myslitel, výtvarný kritik. Velké postavy českých dějin*. Praha: Vyšehrad, 2012. ISBN 978-80-7429-239-2, s. 233.

¹⁶⁵ WAIC, Marek (ed.). *Sokol – jeho vznik, vývoj a význam: mezinárodní konference Praha, září 1997: sborník příspěvků*. Praha: Organizační výbor mezinárodní konference, 1998. ISBN 80-238-2714-6, s. 243.

¹⁶⁶ FRONK, Václav. *Sebereflexe české společnosti: přelom 19. a 20. století v perspektivě humoristických časopisů*. Bílina: V. Fronk, 2011. ISBN 978-80-260-0413-4, s. 175.

¹⁶⁷ Dostupné z <https://www.sokol.eu/slety>

¹⁶⁸ VILÍMEK, Josef Richard. *Ze zašlých dob-*. V Praze: Jos. R. Vilímek, 1908, s. 61. Dostupné také z: <https://kramerius.svkhk.cz/uuid/uuid:cfd184a4-01bb-11ed-94d3-00155d01210b>

Obrázek číslo 20 – Číslo sokolské

J. KOČÍ

¹⁶⁹ Toto číslo obsahuje „Balladu o českém lvu“ od Otakara Hanuše, povídku „Uškrcený pták“, kterou z ruských vzpomínek věnuje sokolským svátkům Marie-Laudová Hořicová na str. 326, dále „Chanson o slečně učitelce a básníku“ opět od básníka Otakara Hanuše, komiks „Vzájemná pomoc“ (Příhoda z cesty na slet), kdy se aviatikovi rozbije vrtule a sokolové mu pomohou aeroplán zprovoznit a zároveň si zopakují veletuč na cvičení, báseň od Zdeňka Lamače „Slavný den sokolstva“, „Balladu o Sokolu“ K. Sahuela, „Bajku“ básníka Q. M. Vyskočila jako úctu k Sokolům.

Viz obrázek č. 21 na str. 73, obrázek č. 22 na str. 74, obrázek č. 23 na str. 75, obrázek č. 24 na str. 76, obrázek č. 25 na str. 77, obrázek č. 26 na str. 78

¹⁶⁹ *Humoristické listy: Archiv českého rozmaru a vtípu*. Praha: Josef Richard Vilímek, 28.6. 1912, **55**(28), s.325

Obrázek číslo 21

J. KOČÍ¹⁷⁰

¹⁷⁰ *Humoristické listy: Archiv českého rozmaru a vtipu*. Praha: Josef Richard Vilímek, 28.6. 1912, **55**(28), s.326

Obrázek číslo 22

K. RÉLINK

„Jemináčku, tamhle jde tatínek a ten nesmí vědět, že vás mám ráda a že s vámi chodím.“
„A co! Řekněte, že jste šla s *bratrem* a lhát nebudete...“¹⁷¹

¹⁷¹ *Humoristické listy: Archiv českého rozmaru a vtípu*. Praha: Josef Richard Vilímek, 28.6.1912, 55(28)

Obrázek číslo 23 – Sokolky

F. HORNÍK¹⁷²

¹⁷² *Humoristické listy: Archiv českého rozmaru a vtipu*. Praha: Josef Richard Vilímek, 28.6. 1912, **55**(28), s.332

Obrázek číslo 24 – Pražské památky

„Myslil jsem, že nám budete ukazovat staré pražské památky a ne –“

„A myslíte, že tohle není stará pražská památka? Jen se zeptejte, od kdy už to tady je...“¹⁷³

¹⁷³ *Humoristické listy: Archiv českého rozmaru a vtipu*. Praha: Josef Richard Vilímek, 28.6. 1912, **55**(28), s.333

Obrázek číslo 25

Ubohý krocán! Hrozná muka snáší!
Však kdo se při tom smíchu ubrání?

K. VAVŘINA

Ta červeň košil dráždí ho a straší
a „chudák“ nikde nemá zastání...¹⁷⁴

¹⁷⁴ *Humoristické listy: Archiv českého rozmaru a vtipu*. Praha: Josef Richard Vilímek, 28.6. 1912, **55**(28), s.336

Obrázek číslo 26 – Rébus sokolský. Řada II¹⁷⁵

Číslo 28 obsahuje stejně jako všechna ostatní čísla „Humorů“ rébus, jehož řešení spolu s připojeným kuponkem z tohoto čísla mohli čtenáři zasílat na adresu redakce do 6. července a deset vylosovaných obdrželo jako prémii knihu J. Klecandy „Bludičky“. Rozluštění se objevilo vždy v přespříštím vydání listu. Číslo sokolské je zakončeno obvyklou šestistránkovou reklamou.

¹⁷⁵ *Humoristické listy: Archiv českého rozmaru a vtipu*. Praha: Josef Richard Vilímek, 28.6. 1912, **55**(28), s.334

6.2 Národní divadlo

Národní divadlo v Praze bylo vybudováno v letech 1850 až 1883 z darů všech vrstev českého národa a z veřejných dotací. Český národ viděl v monumentální divadelní budově symbol národní existence a významnou tribunu zápasů o národní svobodu. Řídícím orgánem stavby byl od roku 1850 Sbor pro zřízení Národního divadla, jehož prvním předsedou byl František Palacký (1798-1876) a nejagilnějším činitelem Karel Sladkovský (1823-1880). Divadelní budova byla postavena v novorenesančním slohu podle návrhů J. Zítka. Základní kameny byly položeny při velké národní slavnosti 16. května 1868, divadlo bylo provizorně otevřeno 11. června 1881.

Dne 12. srpna 1881 budova vyhořela. Definitivně bylo Národní divadlo otevřeno 18. listopadu 1883 po rekonstrukci vedené J. Schulzem. Výzdoba je dílem umělců tzv. generace Národního divadla (M. Aleš, Fr. Ženíšek, J. Tulka, J. Mařák, J. V. Myslbek, A. Wagner, V. Hynais, B. Schnirch). Ihned po otevření začaly v Národním divadle pracovat soubor činoherní a operní i baletní.

V prvních letech se Národní divadlo vyvíjelo za vedení prvního ředitele Fr. Ad. Šuberta v reprezentativní měšťanskou scénu konvenčního evropského typu. Od pol. 80. let začaly do činohry i opery pronikat realistické a naturalistické tendence. Na počátku 20. století zaujala v kontaktu se soudobým evropským vývojem v činohře vůdčí místo generace herců – psychologů, zejm. H. Kvapilová, H. Hübnerová a E. Vojan. V opeře za vedení K. Kovařovice se uplatnila generace zpěváků – herců, např. Karel a Emil Burian, O. Mařák, E. Destinová.¹⁷⁶

6.2.1 Číslo 49 ze dne 27. 11. 1908

Číslo 49 „Humoristických listů“ v roce 1908 bylo věnováno 25letému jubileu Národního divadla otevřeného po rekonstrukci. Obsahuje příspěvek „Z mého života“ od oblíbeného herce Národního divadla Jindřicha Mošny přispívajícího v roce 1908 do časopisu, který vzpomíná na své začátky u divadla, dále „Theorii a praksi“ od Josefa Houžvice popisujícího život starého Vávry se ženou Kateřinou, který si stěžuje na 25leté soužití s ní. Uveřejněné jsou zde i anekdoty ze soudního prostředí, Obchodní komory v Praze, z vyšších kruhů.

¹⁷⁶ Příruční slovník naučný III. (M-Ř). Praha, 1966, s. 267.

Je zde i připomínka dalšího, a sice 60letého jubilea českého národa, kdy vídeňská vláda roku 1848 požadovala, aby se Frant. Palacký stal ministrem vyučování, on to však odmítl s tím, že nejdříve by musely být splněny požadavky našeho národa. To vše samozřejmě v humorném tónu.

Ukázky některých obrázků z tohoto čísla se nacházejí na str. 81 (obrázek č. 27), str. 82 obrázek č. 28 a obrázek č. 29 na str. 83.

Obrázek číslo 27 – K 25letému jubileu

F. ŽENÍŠEK

Konduktér : „Pánové, nejde to! Je obsazeno! Ale tamhle je směr na Vinohrady, do „Uranie“, na Smíchov, do Libně a do Strašnic. Můžete si vybrat –“¹⁷⁷

¹⁷⁷ *Humoristické listy: Archiv českého rozmaru a vtipu*. Praha: Josef Richard Vilímek, 27.11. 1908, 51(49), s.577

Obrázek číslo 28 – Čeho se může dočkat Evropa
VILÉM : „Protestuji co nejrozhodněji proti anexi.“

K. VAVŘINA

„Bosny a Hercegoviny?

„Ne! Příkopů, staré německé državy v Praze českým obecnstvem a žádám následkem nebeského vnuknutí za okamžité zakročení!“¹⁷⁸

¹⁷⁸ *Humoristické listy: Archiv českého rozmaru a vtípu*. Praha: Josef Richard Vilímek, 27.11. 1908, **51**(49), s.581

Obrázek číslo 29 – Místo Myslbekova sv. Václava

J. KOČÍ

prosadí prý svým osvědčeným vlivem pražské kasino, aby na Václavském náměstí postaven byl od vděčných buršů tento pomník na památku vítězství Drzosti¹⁷⁹

¹⁷⁹ *Humoristické listy: Archiv českého rozmaru a vtípu*. Praha: Josef Richard Vilímek, 27.11.1908, 51(49)

6.3 Číslo 48 nazvané Z říše zvířat

Číslo 48 ročníku 51 „Humoristických listů“ se nazývá Z říše zvířat. Všechny zde uvedené příspěvky se týkají zvířat, ať už v zoologické zahradě nebo domácích zvířat na vesnici. Povídka od Karla Viky se jmenuje „Inteligentní pes a jeho pán“, následují humorné básničky o holubech, zajíci, ježkovi, datlovi, kamzíkovi, veverce a myši.

Příběh „Posvícení“ vypráví o huse a praseti, kteří spolu žili ve shodě na dvoře. Husa učila prase chytrosti a prase husu zase čistotě a morálce. Jednoho dne k nim přiletěl vrabec a začal se jim vysmívat, co jsou oni proti němu, který může lítat, má svobodu a volnost. Strašil je posvícením, o kterém ještě nikdy předtím neslyšeli, ale vytušili, že je to něco hrozného. Ještě větší hrůzu jim nahnal starý pes, když jim posvícení vylíčil se vším všudy. Husa a prase přemýšleli, jak se zachránit. Až dostali dobrý nápad a poprosili psa, aby jim z chalupy donesl kalendář a lidé tak nevěděli, kdy bude posvícení. Pak se do něj společně pustili a z kalendáře za chvíli nezbylo nic. Večer po neobvyklém hodování ale přišlo bolení břicha a oba dva do rána uhynuli. Před posvícením se tak „zachránili.“

Dále je zde komiks Josefa Lady „Příští zoologická zahrada v Praze“ a kratoučkové rozmluvy zvířat mezi sebou o životě a lidech.

Některé obrázky z tohoto čísla se nachází na str. 85 (obrázek č. 30), na str. 86 (obrázek č. 31) a na str. 87 (obrázek č. 32).

Obrázek číslo 30 – Z říše zvířat

V. OLIVA

Tygr : „Už mne to dopaluje! Věř mi, kdybych nebyl zkrocenej, roztrhl bych ji jako slanečka!“¹⁸⁰

¹⁸⁰ *Humoristické listy: Archiv českého rozmaru a vtipu*. Praha: Josef Richard Vilímek, 20.11. 1908, **51**(48), s.565

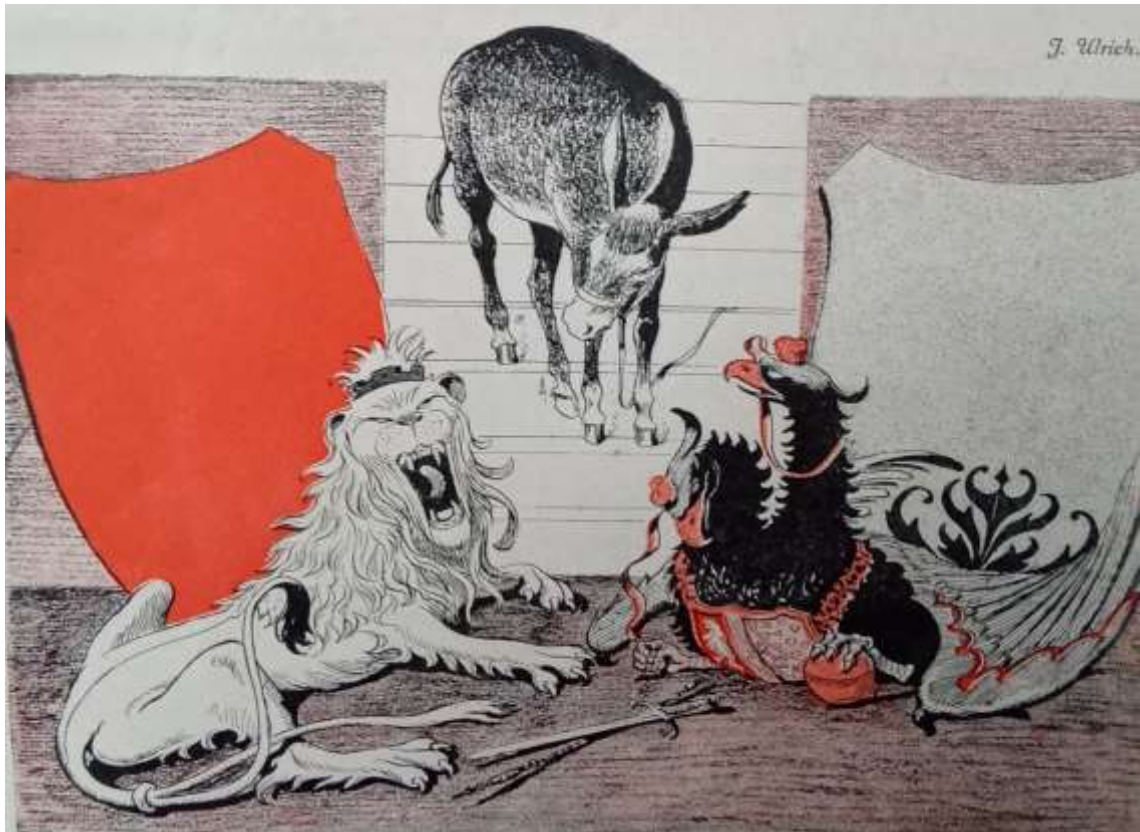
Obrázek číslo 31

A. WIERER

„Copak se ti stalo?“

„Ale nesl jsem kováři osmé dítě a on mi nápravou přerazil nohu.“¹⁸¹

¹⁸¹ *Humoristické listy: Archiv českého rozmaru a vtipu*. Praha: Josef Richard Vilímek, 20.11. 1908, **51**(48), s.572

Obrázek číslo 32

J. ULRICH

Osel: „Prosím vás, co to tady tropíte?“

Český lev : „Ale celý čas jsme na *znaku*, tak jsme si lehli zas chvíli *na břicho* jako Excellence před buršáky.“¹⁸²

¹⁸² *Humoristické listy: Archiv českého rozmaru a vtipu*. Praha: Josef Richard Vilímek, 20.11. 1908, 51(48), s.572

7 Situace po roce 1914

Vypuknutím 1. světové války 28. července 1914 došlo k rozpadu české politiky do několika proudů. Zpočátku převládal loajální prorakouský postoj, ten však postupně slábl a nakonec zvítězilo křídlo hájící osamostatnění českých zemí a jejich spojení se Slovenskem.¹⁸³

V průběhu prvních týdnů války byla vydána řada mimořádných opatření týkajících se tisku. Na počátku srpna 1914 to bylo mimořádné opatření tiskové, na jehož základě bylo ustanoveno, že listy, které nevycházejí denně, nesmějí mít zvláštní vydání; listy vycházející pravidelně se nesmějí rozšiřovat cestou kolportáže; deníky mohou mít denně jen jedno zvláštní vydání; další zvláštní vydání mohou obsahovat pouze zprávy, které kancelář dodá¹⁸⁴ s tím, že mohou být ve zvláštním vydání. Tisková praxe byla velmi striktní, což vedlo většinu listů tak daleko, že na pokyn cenzury vynechávaly všechno, co mohlo vzbudit její pozornost. Redakcím byly na jedné straně dodávány instrukce o tom, co lze a nelze uveřejňovat, na druhé straně dostávaly od příslušných úřadů loajální články, které musely publikovat jako články redakční. Cenzura sledovala nejen obsah listů, ale i grafickou úpravu. Prakticky jediným místem pro vlastní redakční práci zůstaly přehledy zpráv o událostech v jednotlivých týdnech války, drobné zprávy, fejetony, nedělní přílohy listů, články pojednávající o problémech zásobování apod.¹⁸⁵

V této době se politické karikatury v českých časopisech dostaly do jakéhosi mrtvého bodu. Dá se říci, že mizí a objevují se převážně jen scény z každodennosti. Také národnostní rozpory Čechů a Němců nezaujímají v časopisech prvenství a otázky vzájemného soužití přestávají být prvořadým problémem.¹⁸⁶

V ročníku 61 „Humoristických listů“ z roku 1918 se téměř neobjevují žádné reklamy, a pokud ano, tak jenom na knihy vydávané v nakladatelství J. R. Vilímka. U většiny příspěvků zde uveřejněných nenajdeme autora. Stálou rubrikou zůstávají rébusy, které se v „Humorech“ vyskytují už od jejich založení.

¹⁸³ PETEROVÁ, Martina. *Němci v české karikatuře: proměna obrazu Němců ve 20. století*. Přerov: Šárka, 2001. ISBN 80-901755-9-7, s. 44.

¹⁸⁴ BERÁNKOVÁ, Milena. *Dějiny československé žurnalistiky: vysokoškolská učebnice pro posluchače fakulty žurnalistiky*. Praha: Novinář, 1981, s. 221.

¹⁸⁵ Tamtéž, s. 222.

¹⁸⁶ PETEROVÁ, Martina. *Němci v české karikatuře: proměna obrazu Němců ve 20. století*. Přerov: Šárka, 2001. ISBN 80-901755-9-7, s. 45.

Od počátku se o rubriku rébusů jako o nepostradatelnou součást zábavního časopisu staral Heřman Přerhof (1831-1867). Tato duchaplná položka tradičně představovala součást vizuální kultury. Písmena často spojená i s ornamentem kombinoval rébus se schematickými vyobrazeními a někdy i složitějšími figurálními výjevy, přičemž rébus textovou i obrazovou složku místy znázorňoval vzhůru nohama. O oblibě Přerhofových rébusů svědčí i to, že výběr z nich nakladatel vydal brzy po kreslířově smrti.¹⁸⁷

¹⁸⁷ PRAHL, Roman; VONDRÁČEK, Radim a SEKERA, Martin. *Karikatura a její příbuzní: obrazový humor v českém prostředí 19. století*. V Řevnicích: Arbor vitae, 2014. ISBN 978-80-7467-068-8, s. 70.

8 Závěr

Ve své práci jsem se zabývala „Humoristickými listy“, a to od jejich počátku do doby před vznikem Československé republiky. „Humory“ byly už od svého vzniku velice oblíbené u české veřejnosti (na rozdíl od jejich kritiků), což je jistě jedním z důvodů, proč se udržely na scéně neuvěřitelných 83 let. V českém prostředí si, na rozdíl od jiných postupně vznikajících a zanikajících humoristických periodik, dokázaly najít a zachovat svoji čtenářskou obec. V německém prostředí je v počtu let, kdy byly vydávány, předstihly „Fliegende Blätter“, které vycházely téměř 100 let, od roku 1844 až do roku 1941, kdy bylo jejich vydávání (stejně jako „Humorů“) ukončeno.

Jejich začátky ani cesta však nebyly vůbec jednoduché. Zakladatel a majitel časopisu Josef Richard Vilímek st. musel platit pokuty, čísla byla konfiskována a on byl několikrát vězněn. Přes všechny překážky se nenechal odradit a postupem času se vypracoval na jednoho z nejváženějších podnikatelů své doby, vybudoval nejprve tiskárnu a poté i vlastní nakladatelství.

Ke své práci jsem měla k dispozici „Humoristické listy“ od ročníku 51 z roku 1908 do ročníku 55 z roku 1912. Některé ročníky a čísla nabízí Národní knihovna ČR ve zdigitalizované podobě. Veřejně přístupné jsou ročníky od založení časopisu, tedy od roku 1858 do ročníku 56 včetně z roku 1913. Od ročníku 58 (rok 1915) do ročníku 78 (rok 1935) jsou díla nedostupná na trhu. Přístup do Národní digitální knihovny mají registrovaní čtenáři určitých vybraných knihoven po přihlášení na základě smlouvy uzavřené mezi Národní knihovnou ČR a konkrétní knihovnou. Národní digitální knihovna včetně děl nedostupných na trhu je dostupná na adrese <https://ndk.cz>. Pro ostatní uživatele je zde možnost plného čtení dokumentu pouze na terminálech v prostorách Národní knihovny ČR.

„Humoristickými listy“ se ve své bakalářské práci zabývala mj. také Tereza Janečková z Masarykovy univerzity v Brně, ale z jiného pohledu.

Citovala jsem podle normy ČSN ISO 690 všechny použité prameny i literaturu.

9 Seznam použitých pramenů a literatury

9.1 Seznam pramenů

VILÍMEK, Josef Richard, *Humoristické listy*, ročník 51, Praha, 1908

VILÍMEK, Josef Richard, *Humoristické listy*, ročník 52, Praha, 1909

VILÍMEK, Josef Richard, *Humoristické listy*, ročník 53, Praha, 1910

VILÍMEK, Josef Richard, *Humoristické listy*, ročník 54, Praha, 1911

VILÍMEK, Josef Richard, *Humoristické listy*, ročník 55, Praha, 1912

VILÍMEK, Josef Richard, *Ze zašlých dob*, Praha, 1908. Dostupné také z:
<https://kramerius.svkhk.cz/uuid/uuid:cf024eb-01bb-11ed-94d3-00155d01210b>

<https://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=3967>

9.2 Seznam literatury

AUGUSTA, Pavel, *Kdo byl kdo v našich dějinách*, Praha, 1996.

BERÁNKOVÁ, Milena, *Dějiny československé žurnalistiky: vysokoškolská učebnice pro posluchače fakulty žurnalistiky*, Praha, 1981.

DIESTLER, Radek a JÚZLOVÁ, Jana, *České dějiny v kostce*, Praha, 2014.

FORST, Vladimír, *Lexikon české literatury: osobnosti, díla, instituce*, Praha, 1993.

FRONK, Václav, *Sebereflexe české společnosti: přelom 19. a 20. století v perspektivě humoristických časopisů*, Praha, 2011.

HES, Milan, *Nový dějepis v kostce pro SŠ*, Praha, 2020.

CHROBÁK, Ondřej a WINTER, Tomáš, *V okovech smíchu: karikatura a české umění 1900-1950*, Praha, 2006.

KARPATSKÝ, Dušan, *Malý labyrint literatury*, Praha, 2001.

LADA, Josef, *Humory: kreslené anekdoty z Humoristických listů 1911-1916*, Praha, 2014.

LADA, Josef, *Nezbedné komiksy: obrázkové seriály z Humoristických listů 1908-1916*, Praha, 2012.

PETEROVÁ, Martina, *Němci v české karikatuře: proměna obrazu Němců ve 20. století*, Přerov, 2001.

PRAHL, Roman, VONDRÁČEK, Radim a SEKERA, Martin, *Karikatura a její příbuzní: obrazový humor v českém prostředí 19. století*, Praha, 2014.

Příruční slovník naučný, Praha, 1966.

Příruční slovník naučný, Praha, 1967.

SAK, Robert, *Miroslav Tyrš: sokol, myslitel, výtvarný kritik*, Praha, 2012.

ŠTÍPLOVÁ, Renata a BLODIGOVÁ, Alexandra, *Dějiny českého novinářství a českých novinářských spolků: výstava k dějinám českého tisku na území České republiky: Státní ústřední archiv v Praze-archivní areál Chodovec, 12. listopad - 15. prosinec 2002*, Praha, 2002.

ŠVEHLA, Jaroslav, *Česká karikatura v XIX. století*, Praha, 1941.

WAIC, Marek, *Sokol – jeho vznik, vývoj a význam: mezinárodní konference Praha, září 1997, sborník příspěvků*, Praha, 1998.

9.3 Internetové zdroje

<https://sokol.eu/slety>

